

Tartu Ülikool
Semiootika osakond

VANA-EGIPTUSE JA VANA-KREEKA TARKUSEJUMALATE VÕRDLUS

Sigret Saar

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Irina Avramets

Tartu

2013

Olen bakalaureusetöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõtteliste seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor:.....Sigret Saar.....

(allkiri)

.....31.05.2013.....

(kuupäev)

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. THOTHI JA HERMESE PARADIGMAD.....	8
1.1. Thoth kui Vana-Egiptuse esi tarkusejumal: olemus, funktsioonid.....	8
1.2. Kuu ja Päikese olulisus tarkuse aspektist.....	10
1.3. Kuu ja Thoth, Thothi sümbolid.....	12
1.4. Vana-Kreeka Hermes: olemus, teod, funktsioonid, atribuudid, pühad loomad	14
1.5. Thothi võrdlus Hermesega	17
2. KAHEKSA HÜPOSTAASIGA PTAH KUI TARKUSEJUMAL.....	20
2.1. Ptah kui kõige looja: olemus, funktsioonid.....	20
2.2. Kõige looja sümbolid, võrdlus Kreeka ja Egiptuse tarkusejumalatega.....	23
3. VANA-EGIPTUSE JA VANA-KREEKA TARKUSEJUMALANNAD	27
3.1. Vana-Kreeka esi tarkusjumalanna Athena: müüdid, funktsioonid, atribuudid, võrdlus Neithiga.....	27
3.2. Korrajumalanna Maat: tema olemus, sümbolid ja võrdlus Vana-Kreeka jumalatega.....	30
4. SOLAARSETE JUMALATE APOLLONI JA RA SEOS TARKUSEGA	34
4.1. Apollon: päritolu, funktsioonid, sümbolid, seotus Vana-Egiptusega.....	34
4.2. Päikesejumal Ra: olemus, müüdid, võrdlus Apolloni, Heliose, Athena ja Hermesega.....	37
KOKKUVÕTE.....	42
KASUTATUD KIRJANDUS	44
SUMMARY	48

SISSEJUHATUS

Antud bakalaureusetöö teemaks on Vana-Egiptuse ja Vana-Kreeka tarkusejumalad, keda vaadeldakse töös võrdlevalt. Kahe tsivilisatsiooni jumalate seoste teooria ulatub ~ 25 sajandi tagusesse aega, kui Vana-Kreeka ajaloolane Herodotos oma teoses „Logoi“¹ need välja tõi. Herodotos väidab, et egiptlased olid need, kes esimesena 12-le jumalale nimetused panid ning kreeklased on need hiljem üle võtnud (*Logoi* II.50.2). Ta on osa paralleelele oma raamatus põhjendanud, kuid mõningaid mitte. Herodotose traditsiooni järgi on Vana-Egiptuse ja Vana-Kreeka jumalate seostest kirjutanud mitte ainult antiigi autorid, vaid ka viimaste sajandite uurijad. Töö eesmärk on nende autorite – Budge'i, Turajevi jt – eeskujul jumalate vahelised seosed leida ning paralleelid välja tuua. Töös määratletakse Vana-Egiptuse ja Vana-Kreeka jumalate funktsioonid ja atribuudid, kirjeldatakse ning analüüsitakse nende tarkuse representatsiooni iseärasusi. Kirjeldavateks Egiptuse jumalateks on valitud Thoth, Ptah, Maat ja Ra; Kreeka jumalateks Athena, Apollon ja Hermes. Lisaks nimetatakse ja kirjeldatakse võrdlustes lühidalt jumalaid nagu Themis, Neith, Helios ja Horos. Antud valikut põhjendab nende kõigi seos tarkusega kas läbi nime², tegude, funktsioonide, omaduste, päritolu või/ja atribuutide. Jumalate nimedel on nendega seotud müütides suur roll. Saksa filosoof Ernst Cassirer ütleb, et mitmed müüdid on meile arusaadavad ning müütide kindlad tähendused kätte võidetavad ainult keele ajaloo kaudu (Cassirer 2007: 12). Cassireril on loomulikult õigus, sest müütide olemus ilmneb läbi müüdi tegelaste ning müüdist arusaamiseks on vaja süveneda müüditegelaste nimede etimoloogiasse. Funktsioonide all peetakse silmas rolle või ülesandeid, mida uuritavad jumalad iidsetes tsivilisatsioonides kandsid või täitsid. Atribuutideks on aga jumalate varustus, esemed, loomad ning muud neile pühad ja omased sümbolid. Sümbolite all peetakse silmas neile viitavaid märke, loomi jne. Tekstis tuleb korduvalt ette termin müüt,

¹ Rohkem tuntud nimetusega „Histories“ („Ajalood“)

² Jumalate nimesid kasutatakse peamiselt inglise transliteratsiooni järgi nagu on neid kasutatud analüüsitavas kirjanduses.

mille all pean silmas jutustavat pärimust, mis seletab kujundlikul viisil maailma ja mütoloogiliste olendite algupära, olemust ja tähendust.

Vana-Egiptuse jumalate kirjeldused pärinevad enamasti kaasaegsete (~ viimase 2 sajandi) uurijate teostest, milles on säilinud müütide lõikude tõlked või rekonstrueeritud materjal ehk uurija kompilatsioon erinevatest allikatest. Need uurijad on oma allikatena kasutanud Vana-Egiptuse tekste nagu „Püramiiditeksid“, „Memphise teoloogiline traktaat“, sargateksid ja ka Kreeka autorite nagu Herodotose, Plutarchose, Pausaniase jt kirjeldusi Egiptusest. Kuna paljud egiptoloogide teosed on saksa-, prantsuse- ja venekeelsed ning inglisekeelseid on vähe Eesti raamatukogudes (või pole kättesaadavad), on refereeritavate autorite valik väiksem kui Vana-Kreeka jumalate uurimise puhul. Antud töös on võetud aluseks egiptoloogide nagu E.A.Wallis Budge, J.H.Breasted, Jan Assmann, klassikaliste filoloogide ja filosoofide nagu Friedrich Nietzsche ja Aleksei Lossev, mütoloogide nagu Jaan Puhvel ja Juan Eduardo Cirlot, orientalistide nagu Boris Turajev (kes antud töö jaoks tähtsaim vene egiptoloog), Vassili Struve ja Henry Frankfort ning assürioloogi, sumeroloogi ja egiptoloogi Samuel Noah Kramerite teosed. Lisaks on välja toodud tuntud usundiloolase, ajaloolase ja mütoloogia uurija Mircea Eliade teooria Päikese ja Kuu kohta aspektist, mis on oluline jumalate ja tarkuse sidumisel.

Kirjeldatavaid Kreeka jumalaid on austatud iidsetest aegadest peale ning esimesed allikad nendest on pärit varasest antiikajast. Jumalaid ja nende tegusid on kõige rohkem kirjeldanud Homeros oma kahes eeposes „Ilias“ ja „Odüsseia“ ning Hesiodos oma teoses „Theogoonia“. Homeroselt pärinevad ka hümnid jumalatele, kuid nendele viitavad juba hilisemad autorid nagu Apollodoros, Livius, Pausanias. Hilisemad autorid jutustavad tihti ümber seda, mida on varem väitnud kas Homeros või Hesiodos ning nende ümberjutustustest ilmneb, et mõnes aspektis pole need kaks olnud ühel meelel. 19. ja 20.sajandi mütoloogia uurijad jutustavad samuti ümber alliketeoseid, kuid lisavad omalt poolt interpretatsioone ja tõlgendusi jumalate tegudele ja sümbolitele. Alexander Murray, Aleksei Lossev, Robert Graves, Jaan Puhvel on müüdivestjad, kes lisaks kirjeldustele on oma teostes süvenenud alliketeoste võrdlustesse või tõlgendamisesse. Mainitud autorid analüüsivad alliketeoseid ka keeleliselt. Uute võrdluste ja tõlgenduste alusel ilmnevad n-ö augud või puudujäägid alliketeostest. Nendeks aukudeks võivad olla fragmendid, mis pole säilinud, või kirjeldused, mis viitavad hoopis teistele jumalatele. Jaan Puhvel on üheks autoriks, kes antiikaja kirjamehi ja nende lähenemisi teiste maade religiooniga samastab

või võrdleb. Tema töö tulemusel saab selgeks, kes kellelt on jumalad üle võtnud ning kuidas need oma kultuuri omaseks muutnud.

Kuigi autoreid on palju, kes Egiptuse ja Kreeka jumalaid kirjeldavad ja uurivad, pole minu teada monograafiaid või artikleid teemal (vähemalt pole võimalik leida) „Vana-Egiptuse ja Vana-Kreeka tarkusejumalad“, mis ütleks, miks ja kuidas tarkusejumalad on seotud tarkusega ja milles see sel juhul ilmneb. Puuduvad detailsed seletused nende atribuutide ja sümbolite kohta just tähenduste osas. On võrreldud Vana-Egiptuse ja Vana-Kreeka sõjajumalaid, taevajumalaid ja näiteks äiksejumalaid, kuid pole konkreetset allikat nende kahe tsivilisatsiooni tarkusejumalate võrdlusest.

Bakalaureusetöö põhineb eelnevalt nimetatud autorite teoste omavahelisel võrdlusel ja üldistuste tegemisel. Vaadeldud on nii allikteoseid kui ka hilisemaid müütide käsitlusi. Uuritavate jumalate atribuutide ning patroonide tähenduste kohapealt tuginetakse Juan Eduardo Cirlot' sümbolite sõnastikule³. Ernst Cassirer ütleb, et inimesi ümbritseb sümboliline maailm, mille osadeks on keel, müüt, kunst ja religioon (Cassirer 1999: 46). Kuna Vana-Kreeka ja pooleldi ka Vana-Egiptuse jumalad olid antropomorfsed, võib öelda, et neid ümbritses Cassireri kirjeldatud sümboliline maailm, mille osaks on nendega seonduvad müüdid, atribuudid ja sümbolid. Sellepärast on oluline uurida eraldi jumalate sümboleid.

Töö on koostatud läbi võrdleva ja deskriptiivse meetodi. Võrdleva meetodi teel on toodud välja erinevate autorite käsitlused uuritavatest jumalatest ning erinevused ja sarnasused kahe tsivilisatsiooni jumalate vahel. Deskriptiivset meetodit kasutatakse jumalate funktsioonide kirjeldamisel.

Töö põhiline eesmärk on leida uusi paralleele Vana-Egiptuse ja Vana-Kreeka tarkusejumalate vahel, kontrollida Herodotose välja toodud paralleele ja kinnitada jumalate „ametinimetust“ – tarkusejumal. Töö seletab jumalate tarkuse tagamaid ning seoseid neile omistatud sümbolitega. Eesmärgiks on välja selgitada, kas kõik jumalatele pühadeks peetavad esemed või olevused viitavad mingisugusele tarkuse vormile ning kas jumalatele omistatud staatus on õige või vale. Võrdlemise ja kirjeldamise käigus ilmnevad ka teistele

³Cirlot' sümbolite sõnastik on raamat, kus alfabeetilises järjekorras välja toodud levinumad sümbolid religioonist, astronoomiast, alkeemiast, numeroloogiast ja muudelt aladelt. Kuna minu poolt kirjeldavate jumalate sümbolid pärinevad neilt aladelt, on Cirlot' sümboli käsitlused antud töös välja toodud.

asjadele või omadustele viitavad sümbolid ning nende tähendused tuuakse välja, kuid tarkuse ja jumalate sidumise seisukohalt heidetakse need kõrvale.

Egiptuse „keskseks“ tarkusejumalate paariks on Thoth ja Ptah, Kreekas Hermes ja Athena. Ülejäänud jumalad (mõlemas kultuuris), kes seotud tarkusega, on vaid „perifeersed“. Töö hüpotees on, et ülejäänud jumalate puhul (Ptah, Athena, Maat, Apollon, Ra) puuduvad otsesed analoogid kas siis vastavalt Egiptuses või Kreekas. Kahe regiooni – Vana-Egiptuse ja Vana-Kreeka – jumalate uurimisel on üheks küsimuseks veel see, kuidas ja kas üks iidne tsivilisatsioon on üle võtnud teise tsivilisatsiooni jumalad või religiooni jooned.

Struktuurilt on töö jagatud neljaks osaks. Iga peatükk kirjeldab ühte jumalate paari, v.a Ptahi osa. Kirjeldatavad paarid on koostatud kas sarnaste tunnuste alusel – Athena ja Maat mõlemad naisjumalad, Apollon ja Ra seotud Päiksega – või varasemate seose teooriate alusel – Thoth ja Hermes. Paaride ja jumalate järjekord on valitud nende tarkusejumalaks olemise olulisuse alusel. Iga peatükk jaguneb kaheks alapeatükiks, v.a Thothis ja Hermese peatükk⁴. Peatükid annavad ülevaate jumalate nimede tagamaadest, päritolust, funktsioonidest, atribuutidest ja sümbolitest. Lisaks on eraldi osa võrdlustel, kus jumalatepaari paralleele seletatakse. Esimeses peatükis on välja toodud kõige tuntum jumalate paar Thoth ja Hermes ning nende võrdluse osa on pikim, analüütilisem, täpsem ja konkreetsem. Teine peatükk on pühendatud Ptahile, kuid teda on uuritavatest jumalatest kõige raskem kellegagi võrrelda. Sellest tulenevalt on võrdluse osa oluliselt väiksem, kui esimeses peatükis. Athena ja Maat on kolmanda peatüki uurimisobjektideks ning võrdluste osad on samuti lühemad kui esimeses peatükis. Siiski lülitub Athena võrdlusesse taas neljandas peatükis, kus kirjeldatakse põhjalikult Apollonit ja Ra-d. Ra võrdlus teiste jumalatega on üpris sisukas, kuid mitte nii konkreetne kui Thothis ja Hermese puhul. Võrdluste pikkused sõltuvad sellest, kas varem on valitud paare iseloomustatud või mitte.

⁴Peatükk on materjali poolest sisukam, sest seda paari on varasemalt kõige enam võrreldud.

1. THOTHI JA HERMESE PARADIGMAD

1.1.Thoth kui Vana-Egiptuse esi tarkusejumal: olemus, funktsioonid

Inglise egiptoloog E.A.Wallis Budge märgib, et Thothi algseks nimeks on „Djehuti“ või „Zehuti“. Nagu ta välja toob, on *Thoth* kreeka-rooma aegne vorm, Djehuti tähendab aga „seda, kes on Djehutist“ ehk Alam-Egiptuse provintsist, mille pealinnaks oli kreekakeelse nimetusega Hermopolis Parva. Seda linna peetakse Thothi kultuse hälliks (Budge 1904: 400 – 401). Vene Lähis-Ida õpetlase Boris Turajevi järgi on Thothi kultuskeskuseks see sama linn, kuid nimega Shmun ehk Hemenu, mis tähendab number kaheksat. Hemenu nimi tuleb sellest, et enne Thothi oli seal 8 loom-jumalat – konnad, madu ja paavian. Veel enne neid loom-jumalaid oli linnas jänese kultus. Thothi aega säilis neist vaid paavian, kellest sai üks tema pühaloom (Turajev 1898: 16)⁵. Ka Thothi nime osas on Turajevil oma teooria. Ta ütleb, et püramiiditekstides kujutatakse Thothi nime alati iibise hieroglüüfina – iibise kuju tähendab Thothi. Alles Kesk-Riigi ajal võib näha Hermopolise mastaabades Thothi enda nime hieroglüüfina (Samas, 8).

Thothi päritolu on raske määrata, sest versioone on mitmeid. Budge toob välja neist kaks. Esimese versiooni kohaselt viidatakse püramiiditekstides Thothile kui Ra vanimale pojale. Teine versioon ütleb, et Thoth on ise tekkinud ning lihtsalt Ra südameks (Budge 1904: 401). Ebakonkreetsus annab põhjust väita, et Thothi päritolu on segane või isegi teadmata.

Eelkõige peetakse Thothi jumalate saadikuks/sõnumitoojaks, kuid veel on ta kuujumal, kirjanduse ja teaduse, tarkuse ja leiutiste jumal, jumalate kõnemees. Tema leiutisteks peetakse aritmeetikat, vaatlustehnikat, geomeetriat, astronoomiat, ennustamist, maagiast, meditsiini, operatsiooni, keelpillide/puhkpillide muusikat, joonistamist, kirjutamist, kõne, ilmutust. Turajev ütleb, et Thoth leiutas hieroglüüfid ning seepärast kutsutakse teda pühade sõnade isandaks (Turajev 2000a: 19).

⁵ Paaviani ja iibise, kui Thothi sümbolite, iseloomustus järgneb hiljem.

Nagu väidab Budge (1904: 400 – 401), ilmutas Thoth end linnuna (iibisena), kelle pea kohal oli mõnikord poolkuu, või koerapealise ahvina (paavianina). Mainitud ilmutusvorme kasutatakse tema sümbolitena, pühade loomadena.

Thoti peamiseks funktsiooniks või õigemini „leiutiseks“ võib pidada maailmaloomist või siis maailma kui sellist. Boris Turajev nendib, et maailmaloomismüüte on mitu, mis tulenevad konkreetse Vana-Egiptuse nomose kosmogoonilisest süsteemist. Need süsteemid erinesid algupära poolest. Thoth ja maailmaloomine saavad kokku Hermopolise kaheksaainsusel rajanevas õpetuses, mille järgi pani iibisekujuline Thoth ürgookeanist (tuntud kui Nun) tõusnud muna esikünkale. Munast koorus välja esijumal (hilisema arusaama järgi Ra) ning alguse saigi maailm (Turajev 1898: 17).

Teine hästi tuntud müüt Thothist on seotud valgusega. Iirimaa filoloog ja idamaade keelte professor Patrick Boylani järgi olevat Thoth mänginud kabet/malet Kuuga ning teda võitnud. Thoth võitnud 72 osa Kuu valgusest, millest ta lõi 5 lisapäeva (liigpäeva). Boylan lisab Plutarchose väite, kes omistab Thothile võidu Kuu üle, kuid väidab, et valguse andis Thothile isiklikult kuujumalanna Selene (Boylan 1922: 63). Boylani kirjeldatud müüdist võib näha Thothi seost nii Kuu kui valgusega ning võib-olla on just see müüt aluseks arvamustele, et Thoth on kuu- ning valgusejumal.

Kolmas müüt, mida Thothiga seostatakse, on müüt Horose silmast. Boylani järgi läinud taevajumal Horos ja kaosejumal Seth omavahel tülli ning Seth tõmmanud tüli käigus Horoselt vasaku silma välja. Thoth tõi kahjustada saanud silma Horosele tagasi ning silm oli täiesti terve. Kuna Päikest ja Kuud peetakse taeva silmadeks, võib Horose silma pidada tegelikult Kuuks, mille Thoth päästis (Samas, 71).

Nagu eelnevalt mainitud, omistatakse Thothile au ja kuulsus paljude leiutiste eest. Järelikult võib Thoth kutsuda leiutiste jumalaks. Tarkuse alla kuuluvad kindlasti tema leiutatud valdkonnad nagu aritmeetika, geomeetria, meditsiin, astronoomia ja kõne. Võib öelda, et läbi tema leiutiste ilmneb üks tema peamiseid funktsioone — olla tarkusejumal.

Nii Vana-Kreekas kui ka Egiptuses võib tarkuse ja intelligentsuse aluseks pidada kirjaoskust. Turajevi järgi on Vana-Egiptuses kirjaoskuse leiutanud Thoth. Kuna Thothi peetakse kirja, kõne ja aritmeetika loojaks, seostab Turajev teda just Kuud tähtede ja arvudega. Turajev lisab, et Thoth on oma leiutiste läbi kaitsja neile, kes kirja ja kõnega rohkem kokku puutuvad – ametnikele, kirjanikele ja nende raamatutele ning teadlastele. Thoth on igasuguste kultuste organiseerija (Turajev 2000a: 19).

Thothi kohta on öeldud, et ta oli ajamõõtja. Ta mõõtis aega, jagas selle kuudeks (esimesele andis oma nime) ja aastateks, mis omakorda jagati kolmeks aastaajaks. Ajaga seostab teda kabemängu müüt, sest just selle müüdi kohaselt on Thoth olnud liigpäevade, mida võib samuti pidada ajaühikuteks, looja. Saksa egüptoloog Jan Assmann (1995: 134) nimetab Thothi protokollijaks, kontrollijaks ja kaalujaks. Need ametinimetused viitavad ilmselt müüdile, kus avaneb Thothi seotus matuserituaalide ja allilmaga. Egüptoloog Revekka Rubinšteini järgi omistatakse Hellenismi perioodil Thothile pühade raamatute ja hingamisraamatu loomine. Koos „Surnute raamatuga“ pandi see inimestele hauda kaasa. Surnute kultuses ja matmisriituses oli Thothil juhtiv osa. Jumalate vesiirina (čatina) osales Thoth Osirise kohtus. Surnute raamatus on Thoth kujutatud seismas kaalu kõrval, kus ta kirjutas üles kaalu resultaadid. Kuna Thoth osales Osirise kohtumõistmises, on ta seotud matustega ning osales ka palsameerimisprotsessis. Thoth on see, kes viib surnu surnuteriiki (Rubinštein 1994: 521). Sellest müüdist selgub, miks Thothi peetakse protokollijaks ja kaalujaks – ta osaleb surnute kohtumõistmises ning on see, kes nende suhtes otsuseid kaalub ja seejärel kirja paneb.

1.2. Kuu ja Päikese olulisus tarkuse aspektist

Thothiga seotud müütidest avaldub pealiskaudne seos tarkuse ja Kuu vahel. Kuna seos tarkuse, Päikse ning Kuu vahel on sügavam ning kõik uurimisobjektideks valitud jumalad on tihedalt nimetatud taevakehadega seotud, oleks paslik seda seost rohkem avada. Rumeenia ajaloolane Mircea Eliade annab ülevaate nii Päikese ja kui ka Kuu kultusest ning avalikustab mõningad aspektid, mis võiksid seletada uurimisobjektideks olevate jumalate lähedasi suhteid nende taevakehadega.

Päike on olnud tähtis alati ning paljud eluks vajalikud aspektid sõltuvad sellest – näiteks valgus ja soojus. Eliade järgi tõmmatakse paralleel Päikese kultuse ja tsivilisatsiooni tekke vahele. Mõned autorid räägivad isegi inimestest kui Päikese Lastest (Eliade 1972: 124). Eliade ütleb, et mütoloogias on Päikesega seotud tegelased tihti suhtes elu ja selle loomise ning andmisega (Samas, 126). Võib öelda, et Päike pole eluks vajalik ainult inimestele, vaid ka mütoloogilistele tegelastele – kaasa arvatud jumalatele.

Eliade esitab väite, et Päikesega on seotud enamasti päevane tegevus ning mõistus töötab läbi Päikese sümbolika. Igasuguste põhjuste ja tagajärgede loomist tehakse läbi

Päikese ning kui tulemuseni ei jõuta otseselt läbi Päikese, siis tehakse seda kaudselt. Päikese sümbolism on arutluskäigu tulemuseks (Samas, 126). Võib öelda, et Eliade öeldus ilmneb Päikese seos tarkusega – selleks, et mõelda ning mingisugusele tulemusele jõuda, on vaja Päikest ja tema sümboolikat. Kuna Päikese sümboolika esineb ka uuritavatel jumalatel, on nad tingimata tarkusega mingisuguses aspektis seotud. Eliade lisab, et Päike on intelligentne taeva ja valguse hierofaan (Samas, 143).

Päikese jumala alla kuuluvad Egiptuses erinevad jumalused nagu Atum, Horos, Khopri/Hepri. Pärast viiendat dünastiat muutus päikese fenomen aga üldisemaks (Samas, 138). Seda kinnitab Ra kultus, millel peatun hiljem. Eliade järgi on Egiptuses Päikese jumalateks saanud need, kes võisid algselt olla taeva jumalad. Sellisteks näideteks toob ta Shu ja Amoni (Samas, 139). Kõrvutades Eliade väiteid teiste religioonidega, saab järeldada, et Egiptuse religioon on kõige rohkem domineeritud päikese kultuse poolt.

Kui Egiptuses oli Päikese roll domineeriv, siis Kreekas oli see roll teisene. Seda võib näha uuritavate jumalate näol, kellest veel juttu tuleb. Eliade märgib, et Kreekas on Päikese roll tihti seotud allilmaga. Selle kinnituseks toob ta näite Heliose näol, kes lisaks oma titaani staatusele oli vahendajaks võlukunsti ja allilma vahel (Samas, 143).

Kuu on inimestele läbi aegade olnud sama oluline kui Päike. Eelkõige on Kuu tähtis näitamaks aega. Eliade ütleb, et kuu faasid on juba jääajast peale näidanud inimestele konkreetset aega (Samas, 154). Kuu faaside järgi toimetati igal pool, viidi läbi rituaale, järgiti traditsioone. Lisaks ajaarvestamisele leiti muid sarnasusi Kuu ja elusolendite vahel. Kuu on seotud tekkimise ja kadumisega, mida võib ka pidada faasideks. Kord on Kuu taevas, kord pole, kord on ta täiskuu, kord on noorkuu. Ta tekib ja kaob ning sellist käitumist võib näha ka elusolenditel. Eliade toob näideteks teo, kes on ja ei ole oma kojas, karu, kes müttab metsas ja ei müttä, vaid magab talveund (Samas, 157). Kuu käitumise baasil saab öelda, et Kuu elab. Eliade ütleb, et oma olemuselt köidab Kuu kokku reaalsused ja saatused. Kuu rütmid „koovad“ kokku harmooniad, sümmeetriad, analoogiad, mis loovad lõputu „kanga“, nähtamatust niidist „võrgu“, mis omakorda seob inimkonna, vihma, taimestiku, viljakuse, tervise, loomad, surma, taastamise ja muu (Samas, 180). Seepärast nähakse Kuud paljudes traditsioonides pühana. Eliade toob välja ka selle, et paljud Kuu jumalannad on need, kes leiutasid kudumise – nt Egiptuse Neith – või kes olid kuulsad kudumise võime omamise poolest – nt Kreeka Athena (Samas, 180).

Kui rääkida Kuu sümboolikast, siis toob Eliade välja konkreetseid atribuudid ja olendid. Üheks sümboliks on spiraal, mille tähendus on kahetine. Esiteks on spiraal sümbol, mis

märgib valguse tsüklit heledast tumedamaks. Teisalt on spiraal aga märk, mille läbi said inimesed endasse kuu võimeid (Samas, 157). Kuigi Kuuga seostatakse paljude elusolendite käitumist, on olulisim vaid üks – roomaja. Kuu personifikatsiooniks on roomajad, sest neil on samapalju spiraale kui Kuul päevi ning nahka vahetades nad taassünnivad nagu Kuu oma faasidega (Samas, 164).

Eliade vaatele lisaks võib tuua välja asjaolu, et juba Piiblis on kujutatud madu kui kavalat ja arukat tegelast ning sama kinnitab hispaania mütoloog Cirlot' (1976: 286), kelle järgi on madu tarkuse, kavaluse ja müstilise vaistu sümboliks. Sellest tulenevalt saab väita, et Kuu on seotud tarkusega.

Eliade võtab kokku Plutarchose öeldu, milles ilmneb järjekordne seos tarkuse ja nimetatud taevakehade vahel. Nimelt olevat Plutarchos jaganud inimese kolmeks osaks, millest me tehtud oleme. Tema järgi koosneb inimene kehast, hingest ja vaimust/meelest/arust. Kui inimene sureb, antakse tema keha Maale, hing puhastatakse Kuul ning vaim antakse Päikesele (Eliade 1972: 173). Sellest väitest selgub, et inimese vaim on tihedalt seotud Päikesega ning pärast surma antakse just see, mis asub peas, Päikesele. Kinnitust saab ka kreeklaste arusaam, kuidas Päike on seotud allilmaga või eluga pärast surma.

1.3. Kuu ja Thoth, Thothi sümbolid

Patrick Boylan on kirjutanud raamatus „Thoth or The Hermes of Egypt“ eraldi välja seosed Thothi ja Kuu vahel. Egiptuse tekstides on Thothi ja Kuu vahelisi seoseid kaks. Esimene on see, et Thoth arvatakse olevatki tegelikult Kuu. Sellele viitab näiteks ahvi kujutis (ahv Thothi sümbolina), kelle pea kohal on noorkuu. Ahv on Thoth ja noorkuu viitabki tema Kuu identiteedile. Lisaks sellele kasutatakse tema liignimena *Lunar-Thoth* ehk Kuu-Thoth. Boylan toob näiteid Surnute raamatute ning püramiidide tekstide näol. Surnute raamatutest võib lugeda viiteid Thothile kui Kuule. Näiteks öeldakse Boylani sõnul raamatu 131. peatükis nii: *Re, that shines in the night* — Re, kes särab öösel. Kontekst viitab sellele, et see ei saa olla keegi muu kui Thoth. Pidevalt väljendatakse seda, et surnu saab Thothiks või Kuuks. Sama väidetakse ka püramiidide tekstis i30, kuidas vaarao saab päeval üheks Ra-ga ja öösel üheks Thothiga (Boylan 1922:62 – 63).

Teine arusaam on see, et Thoth oli Kuu kaitsja. Boyalni sõnul võib püramiiditekstidest lugeda, kuidas Thoth toob Horosele tagasi tema silma. Need teed, mida ta võtab ette käia, võivad olla aga riskantsed, sest kuuvarjutus, pimedus ja tormid võivad ohustada taevas Kuu paistmist või Kuud ennast. Nende riskide puhul kaitsebki Kuud Thoth. Erinevates teostes kasutatakse selle müüdi koha peal Thothi ees epiteete nagu: Thoth, kes tõi tagasi silma; Thoth, kes kaitseb silma jne. Need epiteedid viitavad esiteks Kuule, ehk siis vasakule silmale, ja teiseks Thothile kui silma kaitsjale/hooldajale (Samas, 72).

Budge nimetab Thothi sümbolitena kahte looma: iibist ja ahvi/paavianit. Sageli kujutatakse Thothi iibise peaga, mille ülal on poolkuu või siis lihtsalt iibisena. Väidetavalt ilmutas Thoth end pidevalt linnuna (Budge 1904: 401). Sellest annab tunnistust ka müüt Horose silmast või maailmaloomisest, sest mõlemas müüdis on kirjeldatud Thothi kui iibist, kes midagi kannab, kes lendab või kes häälitseb. Boylan peab iibist Thothi sümboliks just Horose müüdi pärast, sest varajasel perioodil räägiti, kuidas iibis oli see, kes kandis Horose silma või vaarao hinge üle taevamere (Boylan 1922: 76).

Mütoloog Cirlot annab oma sümbolite leksikonis iibisele vaste püha lind, sest kui iibis pistab magades oma pea tiiva alla, sarnaneb ta südame kujule. Lisaks sümboliseerib ta mõõtühikut, mida kasutati templite ehituses, sest iibise kõnnaku sammud on sama pikad kui küünar. Iibiseid on musti ja valgeid ning valged iibised on Kuu sümboliks (Cirlot 1976: 155). Turajevi kohaselt, on iibis Thothi poolt väga armastatud. Thothile kui sõnade isale meeldib lind, sest *iibise* sõnakuju on sarnane mõiste *sõna* sõnakujule („sõna iseloomule“). Iibise mustad suled viitavad sõna sisule, valged suled aga vormile (Turajev 1898: 9). Siin võib näha proto-Saussure'likku tähistaja (valge sule) ja tähistatava (musta sule) opositsiooni. Niisiis on iibis seotud Thothiga igas mõttes. Ta on Thothi ilmutusvormiks, sümboliseerib Kuud ehk ka Thothi, kes Kuuga väga tihedalt seotud ning on jumala enda poolt väga hinnatud.

Thothi teiseks sümboliks peetakse ahvi, kelle peakohal on samuti vahel kujutatud noorkuud. Ahv Thothi sümbolina on mõneti probleeme tekitav, sest esiteks pole selge, missuguse ahviga on tegemist. Paljude arvates on tegemist paavianiga, kuid tihti öeldakse, et tegemist on lihtsalt ahviga, kellel on koera pea. Boylan ütleb, et ahvi kujutis pole Thothiga kohe kindlasti seotud Kuu seose kaudu, sest pigem on ahv seotud tõusva Päikesega. Hilisematel perioodidel on Thothi kujutatud küll kuujumalana ahvivormis, kuid see on lihtsalt kahe sümboli kokkusulandamine. Boylan toob välja ühe võimaliku variandi, miks ahvist on Thothi sümbol saanud. Nimelt ilmneb ahv hieroglüüfikirjas, mis kajastab Ra pöördumist Thothi poole. Thoth on hieroglüüfina ahv (Boylan 1922: 79).

Noorkuu, mida Thothi sümbolitel kujutatakse, võib olla aga spiraal, mis Cirlot' järgi sümboliseerib hingamist ja hinge just Thothi pea kohal (Cirlot 1976: 305). Thothi üheks sümboliks peetakse veel papüüruse rulli, seda ilmselt tema seotusest kirjaoskuse ja hieroglüüfidega. Cirlot' järgi tähendab Egiptuse hieroglüüfides kokkurullitud papüürus määravat märki tarkuse/teadmiste kontseptsioonist. See, et papüürus on kokku rullitud, viitab progressile, õidepuhkemisele ja kõigeteadmisele (Samas, 249). Kokkuvõtvalt sümboliseerib papüürus teadmisi/teadmiste omandamise protsessi.

Thothi kujutatakse kandmas ühes käes keppi/kaigast (ing.k *was*) ja teises *ankhi*. Kepp, mida Thoth kannab, viitab võimule, mida ta omas. *Ankh* hieroglüüfina tähendab aga Niiluse võtit, mis sümboliseerib elu ja elavat. Cirlot' järgi on *ankh* üheks risti liigiks, mis võib sümboliseerida Päikest, taevast ja ka maad (Samas, 70).

1.4. Vana-Kreeka Hermes: olemus, teod, funktsioonid, atribuudid, pühad loomad

Herodotos, Plutarchos, Turajev, Budge ja paljud teised autorid on Thothi kõrvutanud Vana-Kreeka Hermesega. Thothi ja Hermese näol on tegemist jumalate paariga, kus osapooled langevad vahel üheks jumalaks kokku ning seepärast pean vajalikuks iseloomustada oma töös ka Hermest. Hermese kreekakeelne nimekuju on *Ἑρμῆς*, roomlased kutsuvad teda Merkuuriks. Tema nime tähendusi on mitmeid. Aleksei Lossevi abikaasa ja antiigitundja Aza Tahho-Godi ütleb, et ühe hüpoteesi kohaselt tähendab nimi kivist rinda või kivist tulpa, mis märgib muistseid matmiskohti (Tahho-Godi 1994: 292 – 294). Tuntud raamatu „Black Athena“ autor, kaasaegne orientalist Martin Bernal (1987: 26) toob välja teise hüpoteesi, mille kohaselt tähendab Hermese nime tüvi *hrm* aga läbistamist, läbi tungimist.

Tahho-Godi annab ülevaate Hermese suguvõsast. Paljude müütide järgi on Hermes Zeusi ja Maia poeg. Tema vanaisaks on Maia isa Atlas, kes oli omakorda titaan Iapetose poeg ning Prometheuse vend (Tahho-Godi 1994: 292 – 294). Võib näha, et Hermese sugulusliinides on lisaks temale veel olendeid, keda seostatakse tarkusega – näiteks tema vanaonu Prometheus. Kreeka poeedi Hesiodose (1999: 18) kohaselt tähendab Prometheuse nimi ettenägelikkust. Kreeka tragöödia kirjaniku Aischylose (1964: 117 – 139) arvates

esindab Prometheuse lisaks ettenägelikkusele kultuuri, sest on vastutav inimeste oskuste ja teaduse eest.

Homeros ütleb, et Hermes sündis Kyllene mäe koopas Arkaadias ning seepärast kutsutakse teda Atlantiadeseks või Kylleniseks (Homeros 2006: 101, 188, 306). On teada, et juba sünnist peale väljendab Hermes oma tegudega talle omaseid tunnuseid: kavalus, andekus, leidlikkus, arukus. Homerose müüdi kohaselt põgenes Hermes mõni tund pärast oma sünni hällist Pieriasse ning kandis seal laiali mõned Apolloni härjad. Sellest müüdist on saanud ta oma tiitli – kaval varas. Nimelt olevat ta härgadele jalge otsa spetsiaalsed sandaalid pannud, et keegi jalajälgi ei näeks, ning seejärel nad Pylosele ajanud, kus tappis neist kaks. Naha, mis pärines tapetud härgadelt, pani Hermes naeladega kalju külge, tapetute liha tarbiti ära, ülejäänud osad aga põletati. Hermes pakkus ohvreid kaheteistkümnele jumalale ning seepärast kutsutakse teda jumalike teenistuste ja ohverdamise jumalaks (Homeros: Hymn. in Merc. v. 75, 125). Paljude autorite arvates olevat Hermes pärast härjavargust pöördunud tagasi Kyllenesse, kust leidis koopa avast kilpkonna. Ta eemaldas loomalt kilbi ja tõmbas sellele külge keeled ning leiutatud said lüüra ja plektron.

Hermes on jumalate sõnumitoojaks. Homerose järgi on ta ka kõnelemiskunsti, kõneosavuse ja ilukõne jumal (Homeros 2004: 13, 59, 113, 115). Kõnejumalana ohverdati talle ohvriloomade keeled. Sõnumitoojatele omaselt esindab Hermes mõistlikkust ja osavust sotsiaalsetes suhetes (Homeros 2004: 321, 392; Homeros 2006: 18). Nii mütograafist Apollodoruse kui ka Homerose kohaselt peeti teda kavalaks sõnades, tegudes, tüssamises, varastamises (Apollodorus 2008: 36; Homeros 2004: 79). Lisaks lüürale ja plektronile on Hermes leiutanud mitmete autorite sõnul alfabeedi, numbrid, astronoomia, heliredeli, poksimise ja võimlemiskunsti, mõõdud, kaaluvihud ning oliivipuu pookimise. Veel oli Hermes õppimise ja kunstide jumal. Arvatakse, et ta leiutas kirjatehnika, mis Kreekas sai õpituks esimesena sõnumitoojatel, kauplejatel ja maapidajatel (AL 1985 *sub* Hermes).

Unenäod saadetakse inimestele Zeusilt, kuid neid vahendab Hermes ning sellepärast on Hermes jumal, kelle võimuses oli saata und või seda ära võtta (Homeros 2004: 21, 393). Mitmed autorid koos Homerosega väidavad, et Hermes juhatas teed hingedele maalt allilma (Homeros 2006: 306). Olles sõnumitooja jumalate ja inimeste vahel ning reisides kohast kohta, sõlmis Hermes lepinguid — seega oli ta sotsiaalsetes suhtlustes oluline tegelane. Sellest tulenevalt võib öelda, et ta oli inimeste suhtes sõbralik. Ta oli rahutagaja. Teede

jumalana kaitses ta reisijaid ja karistas neid, kes keeldusid reisijaid aitamast või üritasid petuteele suunata (Homeros 2004: 113).

Lisaks on Hermes tuntud kui astronoomia ja astroloogia ehk täheteadusete jumalana. Seda tõestab ka tema geneetiline päritolu. Tema vanaisa oli Atlas, titaan, kes pööras taevalikud tähtkujud nende telgedele ning Hermese ema Maia oli üks tähistest Pleiadest (Tahho-Godi 1994: 292 – 294).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et tarkusejumalana on Hermese tarkus rohkem seotud tema kavaluste ning teenetega. Ta oskas välja mõelda kavalusi, kuidas näiteks vargusi täide viia, või mõtles läbi kõiksugused lepingud ja suhted, mis sõnumivedamisel vajalikud. Tarkus avaldub leiutistes, mida Hermes loonud on. Intelligentsust näitavad alfabeedi, kirjaoskuse, numbrite ja astronoomia leiutamine.

Inglise ajaloolane Alexander Murray väidab, et Hermesel oli laia servaga müts, millel hilisemate müütide kohaselt oli ka kaks tiiba. Müts oli eriline, sest kes iganes seda kandis, muutus nähtamatuks (Murray *s.a.*: 139). Selle mütsi kohta võib öelda ka kiiver ning Cirlot (1976: 35) ütleb, et kiiver tähendas roomlaste jaoks lennukaid mõtteid. Lisaks mütsile olevat Hermesel olnud ka tiibadega sandaalid. Murray järgi kutsusid kreeklased neid *pteroeis pedila*'ks, roomlased aga *talariaks* (Murray *s.a.*: 137). Sandaalid olid nahast ja kuldsed ning nende funktsiooniks oli kanda jumalat tuulekiirusel üle maa ja mere (Homeros 2004: 393; Homeros 2006: 62). Murray ütleb, et Homeros kirjeldab mitmes oma teoses Hermese sandaale ja nende funktsiooni, kuid tema teostes pole kirjas, et sandaalidel oleks olnud tiivad (Murray *s.a.*: 137).

Lisaks mütsile ja sandaalidele oli Hermesel atribuudina sau ehk *caduceus* või *kerycem*. See oli maagiline ese, millega sai sulgeda ja avada surelike silmi, mis seostub müüdiga, milles Hermes oli unenägede või une jumal. Homerose järgi sai ta saua Apollolt (Homeros 204: 305). Murray ütleb, et hiljem lisandusid sauale tiivad, et Hermes saaks sõnumitoojana kiiremini liikuda (Murray *s.a.*: 137) ning inglise antiigi spetsialist Robert Graves (2010: 86) lisab, et sau oli sõlmitud heeroldi valgete lintidega, mida ekslikult peetakse madudeks. Cirlot' kohaselt on roomlaste jaoks sau moraalse tasakaalu ja hea juhtimise sümboliks. Sau on jõu või väe esindaja, „maod“ tarkuse, tiivad usinuse ja püüdlikkuse esindajad (Cirlot 1976: 35).

Hermese relvaks oli kuldne mõõk, mida ta kandis sõjas gigantide vastu (Murray *s.a.*: 137). Kreeka mütograafi Apollodoruse järgi kasutas Hermes gigantidega võitluses olles ka Hadese mütsi (Apollodorus 2008: 35). Kõikidele atribuutidele lisaks hoiab Hermes mõnikord

käes ka kotti. Tahho-Godi järgi on tema sümboliks veel herma ehk teemärgid, mis on kaitseks, piirideks ja väravateks. Herma on Hermese sümboliks, sest Hermes oli jumalate asemik maa peal ning teenäitajaks surnutele. Hermaks või hermiks kutsutakse ka neljanurkset n-ö sammast, mille otsas on kujutatud nt Hermese pead ning mille ühel küljel kujutatud fallost. Kasvõi läbi nende sammaste võib öelda, et fallos on Hermese sümboliks ning seostub viljakuse ja õnnega (Tahho-Godi 1994: 292-294).

Hermesele pühadeks loomadeks peetakse kilpkonna, oinast ning Murray sõnul ka kukke ja kitse (Murray *s.a.*: 137). Kilpkonn on Hermesele püha, sest nagu varem mainitud, valmistas ta sellest lüüra. Antiigiaegsetel vaasidel, pottidel on tihti kujutatud Hermest kandmas kätel oinast. Kirjeldusi sellest on andnud ka kreeka geograaf Pausanias oma Kreeka kirjeldustes (Pausanias: *Description Of Greece* 4.33). Hermesega seoses ilmneb oinas veel kuldvillaku müüdis. Nimelt andis just Hermes Nephelele oina, kellelt saadi kuldvillakut (Apollodorus 2008: 43). Cirlot' järgi on kukk koidulinnuna Päikse sümboliks ning unetuse/valvsuse ja aktiivsuse embleemiks (Cirlot 1976: 51). Siin aga tekib väike vastuolu, sest Hermes, kui unenägude ja une jumal omab sümbolit, mis on unetuse embleemiks. Tegemist võib olla mütoloogilise ambivalentisusega. Graves väidab, et Hermesele pühaks linnuks oli veel ka kurg, keda ekslikult peetakse Apolloni linnuks. Nimelt tükis Apolloni preesterlus pidevalt Hermese — ennustamise, kirjanduse ja kunstide varasema patrooni — territooriumile (Graves 2010: 86). Cirlot' (1976: 315) järgi on kurg reisijate sümboliks. Kure ja Hermese vahel on seos täiesti olemas, sest Hermes reisis sõnumitoojana inimeste ja jumalate vahel palju. Seega Hermese kui reisija sümboliks sobiks kurg ideaalselt.

1.5. Thothi võrdlus Hermesega

Olles kirjeldanud nii Thothi kui Hermest, on sobiv asuda nende omavahelise võrdluse juurde. Alustaksin sarnasuste väljatoomisest, sest neid on rohkem kui erinevusi. Mõlema jumala puhul võib öelda, et sarnased funktsioonid avalduvad eelkõige seoses tarkusega. Mõlemad on saadikuteks jumalate ja inimeste vahel, mõlemaid peetakse astronoomia jumalateks ja lähedalt seotuteks taevakehadega. Need kaks jumalat on loonud mõõtühikud, muusikariistad ja erinevaid alasid, mis käivad kokku tarkuse avaldumisega. Seega saab väita, et nende kahe jumala leiutised ja mingis mõttes ka funktsioonid on kohati väga sarnased või isegi kattuvad.

Mõlemat jumalat sümboliseerivad linnud – Thothi iibis, Hermest kurg ja kukk. Selle üheks põhjuseks võib olla see, et linnud lendavad kõrgelt üle maa ning näevad kõike, mis

toimub. Lisaks lindsümbolitele on Hermesele ja Thothile omane sau. Hermesel on see kuldne ja vahel tiibadega ning läbi selle on ta seotud unenägede ja unega. Thothi kepp on aga võimu sümboliks. Kuigi kahe jumala sauad ei sümboliseeri samu asju, ilmneb siiski seos Hermese saua ja Thothi kui kuujumala vahel – selleks on öö. Hermes sai sulgeda ja avada surelike silmi ning seeläbi olla unenägede jumal. Unenägede nägemine on tegevus, mis toimub magades ning magamist peetakse ikkagi öiseks tegevuseks. Thoth on kuujumal, kuu valvaja ning kuu valgustab maad just öösel. Hermesega koos kujutatakse tihti kuujumalanna Hekatet, kes sarnaselt Hermesele oli ristteede ja maagia jumalanna. Isegi kui Hermest pole otseselt kuujumalaks nimetatud, on tema funktsioonid seotud ööga, mil paistab kuu, ning tema kõrval seisab kuujumalanna.

Kui Thothi peetakse hieroglüüfide loojaks, siis Hermest arvatakse alfabeedi leiutajaks. Thoth ja Hermes on tihedalt seotud kirjaoskusega ning kohati võib tunduda, et tegelikult ongi tegemist ühe ja sama jumalaga. Nende kahe jumala sarnasust märkasid juba Vana-Kreeka kirjamehed Herodotos ja Plutarchos, kes arendasid välja oma teooriaid nende kahe jumala kohta. Nimelt kutsutakse Thothi kreeklaste poolt Hermes Trismegistuseks. Filantroop ja kirjastaja Paul Hamlyn ütleb, et see nimi tuleneb sellest, et Thoth oli alguses Osirise ja Horose vesiir. Pärast neid kahte aga sai Thoth ise maa valitsejaks ning püsis sellena 3226 aastat. Thothi nimi tähendab tema valitsemiste järgi kolmekordset vägevust ning ongi kreeklaste poolt tõlgitud Hermes Trismegistuseks (Hamlyn 1966: 83).

Ajaloolane Garth Fowden (1993: 18) nimetab seda nime aga lihtsalt kahe nime, Thothi ja Hermese seganimeks. Thothi seob Hermesega tema kultushäll Hermopolise linn, mida peetakse Egiptuse vanimaks linnaks. Linna nimes on tähtsamaks Hermes, linna sees aga suuresti austatud Thoth. Kreeka autorid on nimetanud Hermopolist Hermese sünnilinnaks, kuid Fowden (Samas, 29) usub, et Hermese all on mõeldud ikkagi Thothi ning nende kahe nime vahe oli mingil ajal lihtsalt niivõrd väike, et oli ükskõik, kumba nime nimetati. Fowden ütleb, et kahe jumala ühtesulandumise näol on tegemist kosmopoliidiga, kes oli hellenistlik Hermes egiptiseeritud Thothiks ning keda tunti Rooma maailmas „*the Egyptian par excellence*“ ina, mis peaks tähendab kõige ülimat tiitlit (Samas, 24). Antiikajal taheti leida mingisugune arusaam või mütoloogiline põhi sellele, miks need kaks jumalat on justkui üheks sulandunud. Kõige lähemale sellele jõudis Fowdeni järgi Cicero, kes arvas olevat viite sorti Hermest – üheks neist inimesevorm, kes läinud Egiptusesse ning andnud seal seadused ja alfabeedi. Fowden ütleb, et tihtipeale ilmneb Vana-Kreekas üks arusaam ja Egiptuses teine arusaam nimest Hermes Trimegistus (Samas, 25). Kindel on aga see, et puudub ühene ja

üldiselt usutav seletus sellele, kas need kaks jumalat on üks ja sama või miks nad olid väga sarnased.

Kui rääkida erinevustest, siis on neid tunduvalt vähem kui sarnasusi. Sarnasuseks sai nimetatud kahe jumala lähedast seotust öö ja vahel ka kuuga. Siiski pole Hermes kuujumal samaväärselt kui on Thoth. Thothi ja Kuu seotusest on müüte tunduvalt rohkem ning seosed seeläbi ilmsemad. Põhjuseks võib olla see, et Hermese asemel on Kreeka traditsioonis kuujumalannaks rohkem peetud Selenet. Egiptuse traditsioonis on ka teisi kuujumalaid, kuid peamiselt assotsieerub kuujumalaga ikkagi Thoth. Thothi nimetatakse mõnes kohas ka valgusejumalaks, kuid see sarnastaks teda pigem Apolloni kui Hermesega.

Kahe jumala puhul erinevad mõned nende sümbolitest. Kui Thothile omistatakse kaks loomasümbolit, siis Hermesel on neid rohkem. Thothile on sümboliteks iibis ja ahv, Hermesele aga oinas, kukk, kurg, kilpkonn. Mõlema jumala loomasümbolid on erinevad olemuselt, kuid sarnased seotuse poolest. Loomad, kes on nende kahe jumala sümbolid on seda mingisuguse müüdi tõttu: päritolu, tegemised, leiutised jne.

Kindlasti on erinevuseks see, et Hermese näol on tegemist antropomorfse jumalaga, kuid Thoth ilmutab end poolinimesena või siis ainult loomana. Thothi kohta on müüte vähem kui Hermese kohta, sest materjale pole säilinud või on need raskesti kättesaadavad, kuid see ei tee Thothi vähem olulisemaks või huvitavamaks kui Hermes.

2. KAHEKSA HÜPOSTAASIGA PTAH KUI TARKUSEJUMAL

2.1. Ptah kui kõige looja: olemus, funktsioonid.

Thothi kõrval on Egiptuses oluline roll Ptahil. Ta on Vana-Egiptuse jumal, kelle sängiks on Memphis. Nõukogude orientalisti Struve sõnul oli linna üheks nimetuseks Hikaptah, mis tähendab Ptahi vaimu lossi. Hikaptah-st tekkis Egiptuse kreekakeelne nimetus Aigüptos (Struve 1949: 162). Ameerika sumeroloog, assürioloog ja egiptoloog Samuel Noah Kramer (1961: 60) ütleb, et kuna Memphis oli tema sängiks, austasid kõik sealsed kuningad just Ptahi – ta oli sealsete kuningate jumal. Rubinštein (1994: 345) lisab, et Ptahi kultus levis ka väljaspool Memphist üle kogu Egiptuse, Siinai poolsaare ning koguni Palestiinasse ja Süüriasse.

Ptahi kohta saab infot „Memphise teoloogia“ traktaadist, mis Turajevi sõnul on koostatud püramiidide epohhil (u 720 a eKr). Tegemist on šabaka kiviga, millele Etioopia vaarao Šabaka lasi Memphise peatempli preestrite palvel 2000 aasta vanuse papüüruseteksti kopeerida. Tekst pole küll terviklikult kivil, kuid fragmendid annavad mõista, et Ptah on kõige tähtsam jumal (Turajev 2000: 39-40). „Memphise teoloogia“ traktaadis⁶, mille sisu on üle korranud kaasaegne egiptoloog Joshua J. Bodine, öeldakse, et Ptah on nii immateriaalse kui ka materiaalse loojaks. Ptah on Tatenen, kes andnud elu kõigele: toidule, jumalikele andidele, ohverdustele (Bodine 2009: 19). Rubinšteini järgi tähendab Ptahi nimega samastatud Tatenen tõusvat maad. Tegemist on ürgsest kaosest kosmose loojaga, keda nimetatakse veel aja jumalaks. Talle kuulub maa sügavus ning öö saabudes läheb tema juurde Päike ehk Ra. Seos maaga omistab Ptahile mineraalid – temast kasvavad kõik taimed. Ptahi ja Tatenemi kokku sulandumisel tekib Ptahil side mulla, maapinna, viljakuse ja surnutega. Temast saab surnute kaitsja. Hauataguse elu jumala funktsioone kinnitab see, et Ptahi nimele on mõnikord liidetud Sokar ja Osiris. Kuigi Tatenen omab kõiki Ptahi funktsioone, on ta

⁶ Boris Turajevi (2000: 44) järgi uurinud ja tõlkinud esimestena traktaati saksa egiptoloog Adolf Erman, ameerika ajaloolane James Henry Breasted, prantsuse egiptoloog Gaston Maspero ja saksa egiptoloog Kurt Heinrich Sethe.

hilisemal perioodil (~ 7 – 4.saj eKr) siiski Ptahi epiteediks. Koos religioosse sünkretismiga on Ptah samastatud teiste egiptuse jumalatega nagu Nun, Thoth, Atum, Amon, Ra, Sebek Ra, Hnum (Rubinštein 1994: 346).

Seda, et Ptahist on tulnud kõik teised jumalad, tõestavad Ptahi kaheksa hüpostaasi. Kramer järgi on Ptah naine aga ka mees, eelajalooline ookean, Atumi ehk Ra ema ja isa, Nefertem, keda peetakse samuti Ra sünnitanuks/loonuks, Enneaadi süda ja keel (1961: 62). Huvitav on aga see, et paljude uurijate⁷ (Korostovtsev 2000: 107-108) ja ka Mircea Eliade (1987: 81) järgi oli Nefertem hoopis Ptahi poeg. Rubinštein (1994: 346) rõhutab, et Nefertem oli samastatud hilisel perioodil (Uus Riik 16 – 11 saj. eKr) Imhotepiga, kes oli väga tark mees, ravija ja vaarao Džoseri vesiiriks. Tema aitas projekteerida esimese astmelise püramiidi. Ptahi kaasaks peetakse Sekhmeti, kes esines vormilt lõvina. Rubinštein lisab, et Ptahi naisteks võib nimetada veel Maati, Tefnuti, Basteti ja Hathori (Samas, 345).

Kramer kirjeldab, kuidas Ptahist on saanud alguse teised jumalad. Nimelt neelanud Ptah alla Atumi ehk Ra, kelle süda oli Horos, suu Thoth, hambad ja huuled aga Enneaad. Süda on mõtete algkohaks, suu aga kordab neid mõtteid läbi sõnade. Võib öelda, et mõtetest saavad sõnad tänu Ptahile (Kramer 1961: 62 – 63). Kuna Enneaad on tulnud Ptahist, võib väita, et mõtetest saavad sõnad läbi kõikide jumalate.

Turajevi järgi kirjutasid Ptahi preestrid, et enne teda ja maailma eksisteeris kaheksa jumalat ehk Ptahi, kellest said kõige oleva loojad. Kaks neist on kaose jumalused Nun ja Naunet, keda peetakse Heliopolise Atum-Ra vanemateks. Kolmas Ptah oli Enneaadi südameks ja keeleks ehk Horoseks ja Thothiks, mõtteks ja sõnadeks, mis juhatasid kõiki tegudele (Turajev 2000aa: 19). Turajevi tekstile toetudes võiks arvata, et kui Memphise Enneaad on noorem kui Hermopolise oma, on Memphise oma koostatud konkurentsiks Heliopolise omale ehk Thothi omale. Saksa filosoof ja orientalist Max Muller (1918: 220) on kindel, et Ptahi peetakse kõikidest jumalatest kõige varasemaks.

Ajaloolane, arheoloog ja egiptoloog James Henry Breasted (1903: 463) ütleb, et Ptah on lisaks kõige loomisele teiste jumalate südameks ja sõnadeks. Süda on metonüümiaks meelega, vaimule ja keel on metonüümia sõnale, mis mõtte ekspressiooniks. Seega on Ptah jumalate vaimuks ja ka kõneks. Breasted kinnitab, et Ptah on allikaks algatatud ideedele, plaanidele, arvamusel (Samas, 465). Kuna Ptah on iga idee või plaani soovitaja ja samal ajal

⁷ Näiteks James Henry Breasted, Gaston Maspero ja Kurt Heinrich Sethe.

varustab kõike oma võimuga, et neid plaane täide viia, ongi ta kõige autoriks. Olles jumalate südameks, on Ptah ka nende loojaks (Samas, 469). Selles väites seisneb paradoks, sest kui Ptah on jumalate loojaks, peab ta olema iseenda sigitajaks. Breasted lisab, et Ptah on teinud kõik, mida armastada ja mida vihata, ta annab elu aga ka surma (Samas, 469). Nagu näha, on Ptah kahetine jumal oma olemuselt ja tegudelt.

Ameerika ajaloolane Mark Smithi järgi ütleb „Memphise teoloogia“ traktaat, et maailma ja selles oleva loomine on intellektuaalne protsess, mis resulteerib läbi Ptahi südame ja keele. Ptahil oli olemas mõte või plaan, tegemislaad ja laiali laotatavad seemned (Smith 2002: 36). Võib öelda, et Ptah maailmaloomismüüt kombineerib erinevad loomise võimalused. Smith toob välja teooria, kuidas Ptah võis maailma luua munast/munadest – nagu Thoth. Ta hoiustas muna ning pani selle eelajaloolisse ookeanisse. Selle ümber hajutas ta aga seemned, millest sai miski, mida Smith nimetab Kaheksaks (Samas, 37). Selgusetuks jääb, mis need Kaheksa on, kuid tegemist võib olla Ptahi enda kaheksa hüpostaasiga.

Struve (1949: 162) sõnul on Ptah inimeste looja ning jumalana kaitseb ja kunsti ja kunstnikke. Fakt, et ta oli kunstnike ja käsitöölise jumal, samastab teda kreeklaste Hephaistosega, kes aga tarkuse seisukohalt pole oluline jumal. Küll aga olid tarkadeks kunsti jumalateks Hermes ja Apollon ning see asjaolu lähendab Ptahi Kreeka traditsioonile. Nende jumalate võrdluse juurde jõuame hiljem. Hollandi ajaloolane Claas Jouko Bleeker ütleb, et Ptahi peetakse kunstide leiutajaks/loojaks ning käsitöölisena tegi ta kõik oma peitli ja kätega. Ta lõi jumalad, inimesed, loomad, hooned ja nõud/riistad (Bleeker 1968: 54). Turajev kinnitab fakti, et Ptah on käsitöölise ja kunstnike jumal, kuid selle faktini jõuab ta läbi järgneva teooria. Memphises ja selle ümbruses asendus Thothi kultus Ptahi omaga, kes oli algselt muumiakujuline jumal, pärast aga käsitöölise ja kunstnike jumal. Kinnituseks on tema templi valduses olevad karjäärid, kust saadi materjali püramiidide, mastapide ja skulptuuride ehitamiseks. Memphis sai kohaks, kus toimusid kõik peamised mütoloogilised sündmused (Turajev 2000a: 20).

Ptahi on kujutatud antropomorfseks. Rubinštein iseloomustab teda siledapealisena, seismas pjedestaalil ning on rietatud kõrge kraega rüüsesse, millel tutt, käes sau, mille nimeks *uas* (Rubinštein 1994: 345). Pjedestaal, millel Ptah seisab, on seoses Egiptuse jumalanna Maatiga, see on Maati hieroglüüfi kujuga (Bleeker 1968: 54). Kuigi aja möödudes teiste jumaluste vormid muutusid, jäi Ptahi oma samaks. Tema püsivus on metafooriks stabiilsuse, järjepidevuse, viljakuse ja autoriteetse juhtimise kohta – mis ka vaarao põhiomadusteks. Kõige loojat kujutatakse tugevalt kinni seotud peaga, ainult nägu ja kõrvid pole kaetud,

samuti pole kinni seotud küünarvarred. Vana Riigi ajal kutsuti Ptahi kõrgemaiks preestriks ja ülimaldiks käsitöölise juhiks. See viitas sellele, et Ptah, kellel imeilus nägu, oli oskuste, disainimise, skulptuuri ja asjade loomise jumal – lisaks ka kõne jumal. James Henry Breasted'i sõnul on Ptah igaviku isand, sest räägiti, et ta andis elu kõigele (k.a Ra-le) igaveseks (Breasted 1903: 459).

Ptahi seob tarkusega asjaolu, et läbi tema saavad mõtted sõnadeks. Lisaks on ta looja, leiutaja, mis viitab intelligentsusele, arukusele ja mentaalsetele võimetele. Tema poeg Nefertem samastatuna Imhotepiga on samuti arukas ravitseja ja püramiidi kui ehitise tekkega seotud.

2.2. Kõige looja sümbolid, võrdlus Kreeka ja Egiptuse tarkusejumalatega

Kuigi Ptahil pole konkreetseid atribuute ega sümboleid, võib talle omaseks pidada Apise pulli, sest teda mainitakse Ptahi puhul päris palju. Apise pull on Ptahi hinge üks osa. Price (2003: 37) nendib, et hilisematel aegadel seostatakse Ptahiga ainult elusat Apist, surnud Apis on seotud Osirisega. Inglise egiptoloog Geraldine Pinch (2002: 106) omistab Herodotosele jutu, et Apise pull eostati välguga. Ameerika ajaloolane Debra Hamel toob välja Apise kirjelduse: pull oli must, otsa ees säras tal teemant, seljal oli raisakotka kujutis, sabal kahekordne karvastik ning keele all skarabeuse märk (Hamel 2012: 87). Cirlot' järgi peetakse pulli solaarseks või rohkem isegi kuu sümboliks, sest pull on erinevates kultuurides seotud just jumalatega, kellel omakorda tihe seos taevakehadega. Näidetena võib tuua Mesopotaamia, kus pull on seotud jumala Siniga, ja Egiptuse, kus pull seotud Osirisega, Assüürlased arvavad pulli olevat sündinud aga Päikeselt (Cirlot 1976: 34). Cirlot ei viita küll Ptahile, kuid tema seletustest ja seostest võib välja lugeda, miks Apise pulli peetakse Ptahile omaseks. Nimelt sümboliseerib pull kommunikatiivset suhet taeva ja maa vahel (Samas, 34). Ptah, kes on loonud nii taevased jumalad kui ka kõige, mis asub maapeal, on sarnane pullile, kes sümboliseerib sidet taeva ja maa vahel. Härg, keda samastatakse pulliga, sümboliseerib mehelikkust ja Isa (Samas, 35). Apise pulli seljal kujutatud raisakotkas võib hieroglüüfina sümboliseerida vett ning ideed Emast (Emake loodusest) (Samas, 362). Apise pull ja temal kujutatav sümboliseerib opositsioone – ema ja isa (Pinch 2003: 106). Ptahi kaheksas hüpostaasis võib näha, kuidas Ptah ise on nii mees kui naine, nii ema kui isa. Ehk on ka see põhjuseks, miks Apise pulli Ptahiga seostatakse. Pinch (2003: 106) ütleb, et Apise pulli usuti

omavat ennustamisvõimet ning seepärast oli ta erilise tähelepanu all. Nagu me teame Apolloni näitel, peetakse ennustamisvõimet üheks tarkuse avaldumise vormiks – võrreldav nõuandmisega – ning seepärast võib Ptahi seostada ka tarkusega.

Ptahile sümboolseks võib veel pidada Pataikose kujusid. Pataikos on Herodotose poolt kasutusele võetud nimetus kujude kohta, mis viitavad jumal Ptahile. Pataikos tähendab Herodotose järgi Ptahi nime, kes on samastatav Hephaistosega. Väiksed skulptuurid kujutavad jumalat ilmutamas end käabusena (*Historiae* III.37). Võib öelda, et sõnavorm Pataikos on kreekapärane ja tähendab egiptlaste jaoks Ptahi. Prantsuse arheoloog Veronique Dasen ütleb, et Pataikose kujud asusid Hephaistose (ehk Ptahi) templis Memphises, mis on Ptahi kultuslinnaks (Dasen 2008: 1). Tempel on esimeseks aspektiks, mis Pataikosid Ptahiga seostab. Dasen kirjeldab väikseid skulptuure mitut moodi. Oli kujusid, mis nägid välja kiilaka alasti noormehena, käed vabalt küljel rippumas; kujusid, millel võib näha skarabeuseid ja kujusid, millel oli peakatteks Ptah-Tateneni kroon. Ptah-Tateneni krooniga kujud viitasid kindlasti kosmoloogilisele jumalale Ptahile (Samas, 1). Nagu arvab ka Dasen, on Ptah-Tateneni kroon teiseks elemendiks, mis kujusid Ptahiga seostada võiks. Siiski nendib Dasen, et leidus mitmepealisi kujusid, mis meenutasin oinast, kes viitab solaarsetele jumalatele; paaviani, kes viitab Thothile või pistrikut, kes viitab Osirisele (Samas, 2). Võib järeldada, et kujude välimuse alusel ei saa Ptahi seost Pataikosega väga kindlaks pidada – miniskulptuure on erinevaid ning kõigil ei ole peakatteks Ptahi krooni, mis temale viitaks. Dasen toob välja aga kolmanda aspekti, mis skulptuurid Ptahile siiski omasemaks teeb. Pataikoste taga kujutatakse seismas nii Maati kui ka Sekhmeti. Mõlemad jumalannad on kujutatud tiibadega (Samas, 3). Varem nimetatud Maat ja Sekhmet on mõlemad tuntud Ptahi kaasadena (Sekhmet küll rohkem) ning nende läbi on olemas kolmas pidepunkt seostamiseks Pataikoseid Ptahiga. Lisaks kolmele aspektile, mis Ptahi kujukestega seob, on oluline märkida, et tegemist on käsitöö vormidega. Ptah kui käsitöö-, ehitamise- ja voolimisjumal on vägagi võimalik vaste Pataikose kujudele.

Herodotos (*Logoi* II.3.1, 112.1) toob Ptahi Kreeka vasteks Hephaistose. Ptahi peeti käsitöölise- ja kunstijumalaks nagu Hephaistost kreeklastel, kuid kunsti ja kunstnike kaitsjaks on Kreekas siiski Apollon. Ptah on võrreldav Apolloniga kui kunsti muusade kaitsjaga esiteks kunstijumalaks olemise seisukohalt, teisalt läbi Apise pulli. Kui võtta Pinchi öeldut Apise pulli ennustamisvõimest tõsiselt ja arvestada seda, et Apollon on ennustamisejumal ja

ennustavate oraaklite jumal, ilmnebki suurim sarnasus Ptahi ja Apolloni vahel – mõlemad on seotud tarkusega läbi ennustamise.

Kreeka jumalatest võib Ptahi võrrelda veel Hermesega, keda samuti kunstijumalaks nimetatakse. Hermese puhul on palju juttu sõnadest ja kõnelemiskunstist. Ptah kui jumal, kelle läbi saavad mõtted sõnadeks, on läbi sõnade sarnane Hermesele. Mõlemad jumalad on sõnadega seotud – nad kas loovad neid või oskavad neid valida.

Sandman-Holmbergi järgi kutsutakse Ptahi silmi Päikeseks ja Kuuks (Sandman-Holmberg 1946: 45⁸, viidatud Korostovtsev 2000: 111 kaudu). Nagu näha, on Ptah seotud taevakehadega – Päikse ja Kuuga – mis omakorda on seotud Apolloni (Päike) ja Hermesega (Kuu). Kinnitust saab veelkord Ptahi seos nende kahe jumalaga.

Ptah on sarnane Kreeka jumalatele „oma“ Pataikose kuju poolest. Kreeka jumalatele nagu Athena ja Hermes omistatakse samuti sümboolseid kujusid. Athenale on selleks kujuks pallaadion, Hermesel aga herma. Kuigi kujude olemasolu aspekt on võrreldav, pole see nii suur paralleel, mida Ptahi ja Kreeka jumalate vahele tõmmata võiks.

Mõningaid ühiseid jooni saab Ptahi puhul tõmmata tema ja teiste Egiptuse tarkusejumalate vahel. Rubinštein (1994: 345) ütleb, et Ptah on lisaks käsitööle tõelisuse- ja õiglusejumal. Sellisest väitest võib järeldada, et Ptah on sama funktsiooniga nagu Maat, kellest pikemalt veel juttu tuleb. Tegemist võib olla ühega kaheksast hüpostaasist, sest pole kindel, kes või mis olid täpsed vasted nendele. Ptah hüpostaasina võis esineda Maatina, õigluse jumalannana. Rubinštein on toonud välja Ptahi võimalikud naised peale Sekhmeti (nimetatud üleval pool) ning selles nimistus on ka Maat. Otsides paralleele, võib oletada, et Ptah, loonud nii mehe kui naise ning nendena esinenud, võib oma olemuselt kokku langeda ühe oma naise – Maatiga. Bleekeri järgi lõi Ptah lisaks maailmale ja inimestele arusaamad või tõekspidamised loomulikust, moraalsest ja praktilisest korrast. Ptahi ja Maati seosest tulenevalt kutsutakse Ptahi Maati isandaks (Bleeker 1968: 54 – 55). Nagu me teame, oli Maat kosmilise korra jumalanna, kuid ei ole öeldud, et tema selle korra ise lõi, pigem oli ta selle korra hoidja. Niisiis on näha, et sidemeid Maati ehk õigluse jumalannaga on mitu ning võib oletada, et läbi nende on Ptahi vaadeldud õigluse ja tõelisuse jumalana.

Eespool jutu olnud „Memphise teoloogia“ traktaadi kohta lähevad vene egiptoloogi Mihhail Korostovtsevi kohaselt paljude uurijate arvamused lahku küsimuses, kas tegemist on monoteistliku traktaadiga (Korostovtsev 2000: 107-108). Ptah kui kõige looja tähendabki monoteismi, kuid eksisteerisid ka teised jumalad, kes olid küll Ptahi loodud. Kuna Ptah on

⁸ Maj Sandman-Holmberg, 1946. *The God Ptah*

loonud Enneaadi ehk jumalate kogu Egiptuses, võib ükskõik missugust jumalat vaadeldes öelda, et tegemist on Ptahi analoogiga. Niisiis on raske teha vahet Ptahil ja Ptahi loodud jumalatel.

3.VANA-EGIPTUSE JA VANA-KREEKA TARKUSEJUMALANNAD

3.1. Vana-Kreeka esi tarkusjumalanna Athena: müüdid, funktsioonid, atribuudid, võrdlus Neithiga

Kui Egiptuses peetakse esi tarkusjumalaks meessoost Thothi, siis Vana-Kreekas on selle koha omandanud jumalanna Athena. Kreekakeelne *Ἀθηνᾶ/Ἀθήνη* ehk Athene, ladinakeelne Athena tähistab Vana-Kreeka tarkuse- ja sõjajumalannat, kelle nimi võib pärineda kadunud hellenismi eelsest keelest (AL 1985 *sub* Athena). Taani klassikaline filoloog Leo Hjortso järgi viitab Athena nimekuju kreekakeelsele päritolule ja vormi A-TA-NA leiab 12. aastasajast eKr pärinevalt Mükeene kirjatahvleilt seoses sõnaga *patina*, mis tähendab valitsejannat (Hjortso 2003: 50).

Athenal on mitmeid lisanimesid nagu Pallas, Tritogeneia, Parthenos. Üks Athena lisanimedest on „öökullisilmne“. Hjortso kirjutab, kuidas tänapäeva keeleteadlased arvavad selle sõna – öökullisilmne – tähendust olevat vilkuv või särav. Sõna viitab vääramatule jõule, mida Athena pilk kiirgas. Vanasti seostati Athena nime tähendus öökulliga, sest nimi ja sõna *öökull* olid sarnase kõlaga. Lindu peeti Athenale pühaks ja nimetati tarkuse öökulliks, kuid see seostub pigem asjaoluga, et öökullid pesitsesid jumalanna templi läheduses akropoli kaljulõhes (Hjortso 2003: 51). Pausanias omistab Athenale nime Mechanitis, mis tähendab geniaalset (Paus. viii. 31). Üks tähtsamaid lisanimesid on ka Pallas, mis võib tähendada tüdrukut või liignaist (AL 1985 *sub* Athena). Mütoloogia uurija Jaan Puhvel (1997: 138) ütleb, et juba Homerosel esineb Athena kui *Pallàs Athēnaiē*, mis viitab sellele, et algupäralt tähendab Athena Egeuse „paleejumalanna“ Ateena linna isendit. Hjortso lisab, et Athena kultuskuju on nime saanud samuti Pallase järgi ja seda nimetatakse pallaadioniks. Kuju ise on elusuurusest väiksem kilpi kandev kuju, mis oli kuninga majakabelis. Igal linnusel oli oma pallaadion ning legend ütleb seda, et linnust ei õnnestunud enne vallutada, kui pallaadion oli vaenlase valduses. Usuti, et linna, kindluse või linnuse turvalisus sõltub sellest metallkujust (Hjortso 2003: 50).

Hesiodose (1999: 29) sõnul peetakse Athena vanemateks enamasti Zeusi ja Metist, kuigi Athena sündis Zeusi peast. Homeros (2004: 90) nimetab Athenat ainult Zeusi tütreks ega viita üldse tema emale. Mõnede müüdi kohaselt on Athena aga Poseidoni ja Tritonose tütar. Herodotos (*Logoi* iv. 180) ütleb, et Zeus adopteeris Athena, kui Athena sai oma isa peale pahaseks ja peajumala poole pöördus. Konstateerides seda, et Athena on Zeusi ja targa jumalanna Metise tütar, võib öelda, et temas sulandusid harmooniliselt isalt pärinev võim ja emalt edasi kandunud tarkus. Ka Hesiodos (1999: 29) nendib, et öökullisilmne Athena on õnnistatud jõu ja tarkusega samavõrd kui tema ema Metis ise.

Müütidest võib lugeda, et Athena on paljude kangelaste kaitsja. Ta aitas Zeusi võitluses gigantidega, kutsudes appi Heraklese (Apollodorus 2008: 34). Kui Zeusi võim oli taastatud, lubas Athena kaitsta ja aidata kõiki tulevasi ja olemasolevaid maapealseid kangelasi, kes olid kohustatud võitlema koletiste ja tumedate jõududega (Murray *s.a.*: 97). Apollodoruse järgi on Athena abistanud ka Heraklest ennast tema vägitegudel. Enne vägitegudele minekut andis Athena Heraklesele *peplose* ja relvad (Apollodorus 2008: 72). Athena plaani läbi purustas Herakles Lerna hüdra (Hesiodos 1999: 12). Veel kuulub jumalanna poolehoid Perseusele ja Odysseusele. Apollodoruse (2008: 65) sõnul juhendas jumalanna Perseust Gorgo Medusa surmamisel. Odysseuse – Athena erilise lemmiku, ilmselt mehe arukuse pärast – salakavala plaanina ehitatud Trooja hobusele oli graveeritud aga pühendus Athenale (Samas, 156). Seda võib pidada viiteks jumalanna Athenale, kes oma tarkust ja kavalust kangelasega jagas.

Alexander Murray ütleb, et Athena puhul võib rääkida meele jumalikust isikustamisest, mis tähendab, et meel on vabas liikumises, pole omane ei mehele ega naisele, vaid omaette esinev jõud. Athena suunas inimesi kõikidel aladel, mis puudutasid nende elu, tarkust ja kunsti (Murray *s.a.*: 97 – 98). Talle omistatakse sellised teod nagu: flöödi, trompeti, savipoti, adra, reha, härjaikke, hoburakmed, kaariku ning laeva leiutamise. Livius ütleb, et Athena leiutas numbrid (Livius: vii. 3.7). Murray (*s.a.*: 98) väidab, et jumalanna õpetas esimesena ravimist, arvutamise kunsti ning kõiki naiste kunste nagu kokandus, kangakudumine ja ketramine. Veel oli Athena maaharimise kaitsejumal – ta leiutas reha ja adra; lõi oliivipuu; õpetas inimestele, kuidas härgi künni jaoks rakmetesse panna; hoolitses hobuste aretamise eest ning õpetas inimesi hobuseid taltsutama (Samas, 98).

Jumalanna Athenal on mitmeid sümbolseid atribuute. Hjortso nimetab üheks Athena atribuudiks kilpi nimega *aigis*, mis peaks tähendama kitsenahka. Kui jumalanna esineb

sõjajumalannana oma *aigise*, oda ja kiivriga, on ta võimukas ja kaunis. Siiski on ta enam haaratud sõjaplaanide tegemisse. Athena olemus on aga kahetine, sest lisaks sõjakusele, peeti teda rahulikuks, neitsilikuks ja emalikuks. Tarkusejumalannana inspireerib ta luuletajaid ja filosoofe. Ateenlaste jaoks esindab Athena vaprust, selgust ja tarkust – omadusi, mida kreeklased kõrgelt hindasid, ent mida oli nende poliitilises elus raske rakendada (Hjortso 2003: 51).

Athena sümboliks on veel Medusa pea, mis kreeklaste jaoks oli inetuse sümbol. Klassikaline filoloog Anne Lill ütleb, et Medusat kujutati kreeka traditsioonis enamasti punnis silmadega, juustes väänlevate madudega, väikese nõbininaga – selliste joontega, mis kreeklaste meelest ei kuulunud iluideaali juurde. Medusa pead kujutati sageli sõjameeste kilpidel, et see vaenlasi hirmutaks. Müüdi järgi raius Medusa pea maha Perseus, kes selleks jumalanna Athenalt abi palus. Hiljem kinnitati Medusa pea Athene rinnakilbile, *aigisele* (Lill 2009: 230). Vene filoloog ja filosoof Aleksei Lossev (1994: 125 – 128) ütleb, et öökull ja madu, olles samuti Athena sümboliteks, aitasid müüdi kohaselt Athenal Minotaura kindlust kaitsta. Lisaks tarkusele on Cirlot' järgi madu sümboliks energiale, puhtale ja lihtsale jõule. Tihti samastatakse mao tähtsust vee omaga, sest sarnaselt mereveele vingerdab liikudes ka madu ning tema vonklev keha muutub justkui laineteks. Need sarnased lained võivad olla sümboliks sügaviku tarkusele ning suurtele müsteeriumitele. Cirlot ütleb, et Egiptuse hieroglüüfi tähele Z esindab mao liikumist. See hieroglüüf viitab kosmilistele jõududele. Kõiksuguste jumalannade nimed tehakse kindlaks märkidega, mis viitavad maole (Cirlot 1976: 286). Erinevalt maost, on öökull Athena sümbolitest tuntum, kuid linnu tähendus pole erinevates kultuurides ühene. Egiptuse hieroglüüfisüsteemis sümboliseerib öökull surma, ööd, külma ja passiivsust (Samas, 247). Öökulli seos ööga on ilmne, sest lindu peetakse ka kuu sümboliks. Athena sümbolina omistatakse öökullile aga tarkus ja selgeltnägemise võime.

Athenale pühadeks objektideks on veel oliivioks ja piik (Murray *s.a.*: 103). Oliivipuu on üldiselt rahu sümboliks (Cirlot 1976: 243). Athena puhul on oliivioks aga vastuoluline sümbol, sest Athena on sõjajumalanna ning sõda ja rahu on omavahel vastandid. Piik on Athenale omane, sest see on sõjarelv. Ka Cirlot' järgi sümboliseerib piik sõda (Samas, 176).

Sarnaselt Herodotose (*Logoi* II.28.1, 59.3) teooriale on Athenat kõige mõistlikum võrrelda Egiptuse jumalanna Neithiga, sest temaga ilmneb kõige rohkem sarnasusi. Neithist annab põhjaliku ülevaate inglise egiptoloog Katherine Griffis-Greenberg. Neith, kelle kohta öeldakse ka Neit, on Delta jumalus ning Egiptuse linna Saisi kaitsja (Griffis-Greenberg 1999).

Saisi linna mainib ka Herodotos, kes ütleb, et selle linna elanikud pidasid jumalaks jumalannat nimega Neith, keda võib samastada Athenaga (*Logoi* II.170 – 175). Griffis-Greenberg nimetab jumalanna fetišiks loomanahka, millele on asetatud kaks ristiolevat noolt. Ristatud nooli kujutati ka sõjameeste kilpidel. Peas kandis Neith Alam-Egiptuse krooni, mida kutsuti Net'iks. See kõlab nagu tema nimigi. Hilisematel perioodidel on Neithi kujutatud naisena, kes kannab peas Põhja krooni, käes noolt ja vibu (Griffis-Greenberg 1999). Filantroop ja kirjastaja Paul Hamlyn lisab, et Neith on kangakudujate kangastelje embleemiks. Tema nimi on hieroglüüfina kangastelje süstik (Hamlyn 1965: 105). Nagu näha, on Neith kahe rolliga jumalanna – ta on nii sõjajumalanna kui ka koduste kunstide kaitsja ja tegija.

Just Neithi kahesuses peitubki tema sarnasus Athenale, kes lisaks sõjajumalannale täidab koduste kunstide õpetaja/tutvustaja rolli. Sarnaselt Neithile on Athenal omapärane loomanahast kilp, millel kujutatud Medusa pead. Kuigi Neithi ei kujutata otseselt kilbiga, on kilp tema fetiši üheks osaks ning sama olulisel kohal kui Athenal. Neithi kujutatakse veel seismas vibu ja nooltega, Athenat aga kiivri ja odaga. Läbi oma atribuutide on mõlemad jumalannad sõja sümboliteks.

Kuigi Athena ega Neithi kirjelduses ei ilmne taevakeha Kuu, seostab kudumine, nagu ülalpool viidatud, Kuuga. Eliade tõi välja Kuu kui kuduja metafoori ning ütles, et paljud Kuu jumalannad on leiutanud kudumise – Eliade peab silmas eelkõige Egiptuse Neithi ja Kreeka Athenat (Eliade 1972: 180). Kuigi teised autorid seost Kuu ja nende jumalannade vahel ei näe ega maini, on kudumine seotud Kuuga ning Kuu omakorda seotud tarkuse ja arukusega. Niisiis on Athena ja Neith arvestatavad tarkusejumalannad.

3.2. Korrajumalanna Maat: tema olemus, sümbolid ja võrdlus Vana-Kreeka jumalatega

Egiptuse jumalate seas on samuti jumalannasid, keda oma olemuselt peetakse arukateks ning õiglasteks. Üks olulisemaid on jumalanna Maat. Budge (1904: 400) järgi peetakse teda Ra ehk Päikese jumala tütreks ning ühtlasi Thothi naiseks. Tema kohta pole teada palju müüte ega fakte tema päritolust, kuid on teada, et nii Thoth kui ka Maat on ühed jumalatest, kes saatsid Ra-d tema paadis üle vee ja maa ning aitasid tal paati navigeerida.

Nagu juba öeldud, peetakse Maati Thothi naiseks ja Ra tütreks. Need on ka ainukesed faktid tema päritolu kohta. Samuel Noah Kramer seostaks Maati kolme figuuriga – Ra, Vana-Egiptuse kuningad ja Ptah. Kõiki neid kutsutakse Maati isandateks (Kramer 1961: 60).

Kuigi teavet Maati päritolu kohta napib, on teada tema funktsioonid ja nime tagamaad. Saksa orientalist Henry Frankfort (1948: 69) ütleb, et Maati nimi tuleneb egiptuse sõnast *maat*, mis tähendab korda, õiglust ja tõde. Need samad tähendused on jumalanna Maati funktsioonideks. Kramer (1961: 59) järgi kasutatakse Maati kui nime täiendina näiteks preestrite nimede ees: *Priest of Maat* – Maati preester. Seepärast ei saa me Maati käsitleda ainult mütoloogilise tegelasena. Kramer lisab, et kasutati veel väljendit *The one who lives on Maat* ehk „see, kes järgib maati“, mis püramiiditekstides viitab Ülem-Egiptuse neljale valvurile ja on kirjutatud nende auks. Väljend tähendab, et Maati vaadeldi eelajaloolise olemusena/isikuna ehk siis jumalana. Hilisemates tekstides on selles väljendis Ra see, kes elab Maatil (Samas, 59). Maati peetakse kosmilise korra, moraalsuse, tõe ja õigluse inimkujuks. Mütoloog David Leemingi (2005: 243) järgi esindab Maat korrapärast suhet kosmilise ja maa, üleloomuliku ja inimliku vahel.

Vana-Egiptuse kuningad elasid kohustuse all säilitada *maati* ehk tõe – õiget korda. Kuningatele omistatakse ütlust, kuidas käskivad ütlused ehk *hu* asuvad suus, arusaamine *sia* südames, kõne aga tõe ehk *maati* pühamus. Sellele ütlusele kohaselt võib *maati* pidada kuningate atribuudiks (Frankfort 1948: 51).

Jan Assmann erineb oma Maati kirjelduse poolest teistest autoritest, kes Maati iseloomustanud. Nimelt ütleb ta, et Maati peetakse otseselt kosmiliseks jumalannaks, kuid lisaks peetakse teda inimeste mõtete ja tegude suunajaks. Maat oli inimestele justkui printsiiip (Assmann 1995: 160). Assmann on ka ainuke, kes seostab Maati Päikesega mitte sugugi ainult läbi Ra. Ta ütleb, et Maat aitab hoida Päikese jumalal ehk siis Ra-l, tema isal, kogu kosmost käigus (Samas, 177). Maat on tema sõnul küll õigluse, korra ja tõe jumalanna, kuid ta nimetab teda veel päeva esimese tunni jumalannaks. Maatile kuulub hommikupuna ehk valgus, mis peakski sümboliseerima õiglust ja tõde (Samas, 184).

Budge nimetab Maati sümboliks eelkõige jaanalinnu sulge, mida jumalanna kandis nii peas kui ka käes. Maati kujutatakse istuva või seisva naisena, kes hoiab ühes käes valitsuskeppi, teises elusümbolit *ankhi*. Mõnel pildil on tema käte küljes ka tiivad. Harva võib näha tema kujutist kui inimese keha jaanalinnu sulest peaga (Budge 1904: 416). Geraldine Pinch (2002: 160) väidab, et oma tiivadega võis Maat surnuid ellu äratada nagu seda tegi Isis. Surnutega

on Maat ka teistmoodi seotud. Nimelt oli Leemingi järgi Maat inimhinge ja saatuse otsustajaks. Kui inimene suri, kaaluti tema süda kaalul Maati sule vastu. Süda, mis oli sulest raskem, oli täidetud pattudega ega saanud jumalate juurde (Leeming 2005: 243). Lisaks sulele, oli Maati sümboliks alusplaat, mida hieroglüüfide joonistamisel tema all kujutati. Neid plaate kujutati jumalate joonistamisel. Pinch ütleb, et alusplaat sümboliseerib alust, millel Egiptuse ühiskond ehitati (Pinch 2002: 160).

Mitte otseselt jaanalinnu sulg, kuid sulg üldiselt sümboliseerib Cirlot' sõnul kas tuult või loojatest jumalaid just Vana-Egiptuses - nt Ptah, Hathor, Osiris, Amon. Suled vastavad elemendile, milleks on õhk (Cirlot 1976: 102). Suled, kui õhku sümboliseerivad, võivad olla seotud ka tiibadega, millega Maati vahel kujutati. Nimelt puhus Maat surnutele just tiibadega õhu ehk siis elu sisse. Egiptuse hieroglüüfides vastavad sule kujutisele sõnad kõrgus, lend, kergus, kuivus, tühjus. Veel sümboliseerib sulg usku, mõtisklemist ja vaatlemist (Samas, 103). Sellest lähtuvalt võib näha seost tarkuse ja Maati vahel, kuna mõtisklemine on tarkuse alla kuuluv mõttetöö. Seos tarkuse (mõtisklemise) ja Maati vahel aitab arendada üht James Henry Breastedi ideed. Breasted arvab, et egiptlased oskasid juba iidse ajal mõtiskleda metafüüsilistel teemadel ning mõtisklemise kohta käivad kreeka keelsed mõisted *νοῦς* ja *λόγος* on laenatud just egiptlastelt (Breasted 1903: 64, viidatud Korostovtsev 2000: 108 kaudu)⁹. Breastedi öeldu ja Maati sule kui mõtisklemise sümboli aspektid kokku annavad veel ühe aluse arvamuseks, et kreeklased on egiptlastelt nii mõndagi üle võtnud.

Nagu me kõik teame saab Maati olemuse alusel seostada teda mesilasega. Cirlot' järgi tähistab mesilane hieroglüüfina kuninglikku nimestikku. Monarhia institutsiooni ja mesilaste organiseerituse vahel on teatavad sarnasused. Keskne on kuningas või siis mesilaste seas emamesilane. Lisaks on mesilased seotud tootmisega, loominguilise tegevusega, tervisega. Nad on töö ja kuulekuse embleemiks, usinuse ja kõneosavuse sümboliks (Cirlot 1976: 23). Sarnaselt mesilastele, kes nektarit koguvad ja sellest mett toodavad, kogub teadmisi Maat. Lisaks on Maat seotud kuningatega, kes *maati* järgivad ja tunnistavad.

Maatile vastab selline Vana-Kreeka jumalus nagu Themis. Themis on Vana-Kreeka titaan-jumalanna, kelle nimi *Θεμις* tähendab jumalikku õiglust, tava, oraaklit. Tegemist ongi titaaniga, kes kehastas jumalikku korda, õiglust ja seadust. Peamiselt seostatakse teda Delfi oraakliga, kui tema juhtida on ka teised oraaklid Dodonas ja Olümpial. Themist peetakse

⁹ James Henry Breasted 1903, *The Philosophy of a Memphite Priest. With a Reproduction of the Memphite Slab*.

jumalannaks, kes tutvustas inimestele esimesena õiglust, seadusi ja moraalsust (AL 1985 *sub* Themis).

Themis on Gaia ja Uranose tütar (Hesiodos *Theogony* v. 132; Apollodorus 2008: 29). Mõned autorid aga peavad Themist Heliose tütreks (Tzetzes: *ad Lycophron* v. 129). Jumalanna oli Zeusi esialgne kaasa ja nõunik. Ta istus Zeusi kõrval ja andis nõu seaduste tegemisel ja saatuste määramisel. Aischylos kirjutab oma näidendis „Aheldatud Prometheus“, et Themise pojaks on Prometheus, kes tuntud ettemõtleva ja salakavala titaanina (Aischylos 1964: 117). Võib järeldada, et lisaks valgusejumala Heliosele avaldub Themise seos tarkusega läbi Prometheuse. Homerose poemides on Themist kujutatud korra, seaduste ja tavade kehastuseks. Tema kogub rahvast koosolekuteks (Homeros 2006: 19). Mõningate allikate kohaselt juhtis Themis Delfi oraaklit koos Apolloniga, kes samuti solaarne jumal, kuid nt Apollodorus ja Aischylos väidavad, kuidas Themis andis Delfi oraakli juhtimise Apollonile edasi kas siis pärandusena või sünnipäevakingina. (Aischylos: *Eumenides* v. 1; Apollodorus 2008: 31) Tavaliselt kujutatakse Themist küllusesarve ning kaaludega (Gellius, *xiv*. 46).

Maati ja Themist võib omavahel samastada. Mõlema näol on tegemist korra, seaduste jumalannaga. Kui Maat oli Ra ehk Päikesejumala tütar, siis Themis on mõne autori järgi samuti Päikesejumala tütar ehk siis Heliose tütar. Mõlema jumalanna puhul võib näha sidemeid solaarsete jumalatega. Lisaks Heliosele, on Themis seotud ka Apolloniga, kellega koos teda vahel kujutatakse. Apollon on nagu ka Helios solaarne jumal. Maati kujutatakse pidevalt Thothiga, kes pole küll solaarne jumal, kuid siiski kuujumalana tihedalt taevakehadega seotud.

Kui rääkida sümbolitest, siis on mõlema jumalanna käes kaalud, mis sümboliseerivad Cirlot' (1976: 279) järgi õiglust ning tasakaalu süü ja karistuse vahel.

4. SOLAARSETE JUMALATE APOLLONI JA RA SEOS TARKUSEGA

4.1. Apollon: päritolu, funktsioonid, sümbolid, seotus Vana-Egiptusega

Nagu esimeses peatükis kirjeldatud sai, on tarkuse seisukohalt oluline roll solaarsetel jumalatel. Vana-Kreeka solaarse jumala Apolloni kreekakeelne nime kuju on *Ἀπόλλων*, kuid ladina keeles öeldakse tema kohta lihtsalt Apollo. Eesti keeles, nagu ka näiteks saksa, vene, skandinaavia, läti, leedu keeltes on säilinud Apolloni nimes n, inglise keeles mitte.

Homerose järgi oli Apollon Zeusi ja Leto poeg (Homeros 2004: 5-6). Hesiodos väidab sama, lisades, et Apolloni õeks oli Artemis (Hesiodos 1999: 30). Apolloni sünniloost säilinud müüt ütleb Apollodoruse järgi, et armukade Hera käskinud madu Pythonil jälitada Letot maalt maale, saarelt saarele ning püüdnud takistada tema rahulikku sünnitamist. Siiski jõudis Leto Delose lähedale Ortygiasse, kus ta pärast üheksat päeva sünnitust Apolloni palmide ja oliivipuu alla ilmale tõi. Varem olevat Delose saar ujunud lainete sees ning olnud ebastabiilne saar, kuid pärast Apolloni sündi muutus saar statsionaarseks ning kinnitus juurtega maa külge (Apollodorus 2008: 31). Aisychlose järgi olevat Apollon sündinud seitsmendal kuupäeval. Number seitse on talle püha ning iga kuu seitsmendal päeval ohverdati ande just talle (Aischylos: Sept. 802). Kohe pärast Apolloni sündi söötis Gravesi kohaselt Themis noorele jumalale ambroosiat ja nektarit. Kui Apollon neid maitsnud oli, tõusis ta püsti ning nõudis endale vibu ja nooli, millega Hephaistos teda kohe ka varustas (Graves 2010: 98). Euripides ütleb, et seejärel kuulutas Apollon, et temast on saanud Zeusi tahte kuulutaja inimsoole (Hecuba 457).

Gravesi järgi kuulub Apolloni lisanimedele hulka nimi Apollon Smintheus, mis tähendab Hiirte Apollonit. Tema jumalikkuse osistest üks olevat olnud ka oraakelhiir, kellelt paluti ennustusi. Hiiri seostati haiguste ja nende raviga ning seetõttu kummardati Apollonit kui meditsiini ja ennustuste jumalat (Graves 2010: 73). Iliases ütleb Lukêgenês et Apollon sündis Lycias, mis tähendab, et ta sündis valgusest või valguse sees (Homeros 2004: 57).

Apollon on multifunktsionaalne jumal. Homeros kirjutab, et Apollon on esiteks õela ja üleoleva karistamise jumal. Sellele funktsioonile kohaselt on tal nool ja vibu, mille sai ta kingitusena Hephaistoselt (Homeros 2004: 400; Homeros 2006: 146, 202). Nool ja vibu on Cirlot' kohaselt Päikese energia sümboliks. Täpsemalt Päikese kiirte ning viljastavate ja puhastavate jõudude sümboliks (Cirlot 1976: 20, 31). Niisiis viitavad Apolloni nool ja vibu temale kui Päikese jumalale. Siin kohal olgu aga selgitatud Apolloni kui Päikse jumala olemus. Alexander Murray seletab, kuidas Päikeselt pärineb füüsiline valgus, kuid lisaks on valgus mentaalse valgustuse ehk tõe, teadmiste, moraalsuse ja õiguse embleemiks. Kahel valgusel tehti vahet juba Antiik maailmas ning see on põhjuseks, miks vastandatakse Heliost ja Apollonit (Murray *s.a.*: 105). Helios on füüsilise valguse jumal, Apollon aga olemuselt mentaalse valgustuse jumal.

Ennustamise ja oraaklite jumalana on Apollon tuntud kõige paremini. Tal on isegi oma oraakel Delfis. Apollodorose järgi oli see varem Themise oma ning madu Python kaitses seda. Apollon tappis aga mao ning sai ise oraakli vaatajaks (Apollodorus 2008: 31). Graves jutustab seda lugu pikemalt. Nimelt olevat Apollon pärast oma sündi Deloselt lahkunud Parnassose mäele, kus ta asunud oma ema vaenlast Pythonit jälitama. Seal haavas ta madu oma nooltega, kuid Python suutis haavatuna ikkagi Emakese Maa oraakli juurde Delfi linna põgeneda. Apollon järgnes maole ning saatis ta püha kaljulõhe kõrval teise ilma. Pärast seda põgenes Apollon Zeusi pahameele eest, kuid pöördus peagi tagasi Kreekasse. Ta otsis üles vana sokujalgse Arkaadia jumala Paani, ning meelitanud temalt välja ennustamiskunsti saladused, võttis üle Delfi oraakli ning jättis sealse preestrinna, keda nimetati püütiaks, enda teenistusse (Graves 2010: 98). Oraakli jumalana on Apolloni üheks sümboliks tripod ehk kolmjalg. Cirlot' järgi viitab kolmjalg Päikesele. Kolm jalga viitavad Päikese tõusule, haripunktile ja loojangule (Cirlot 1976: 352). Murray ütleb, et Apollon saadab oma valguse tuleviku pimedusse ning seeläbi ilmnebki inimestele tulevik (Murray *s.a.*: 104). Oraakli omajana oli Apollonil suur roll ka linnade ja kolooniate loomisel. Pindaros ütleb, et Apolloni oraaklilt küsiti enne linna või koloonia ehitust nõu (Pindaros: Pythian Ode v. 80). Näiteks aitas Apollon ehitada Troojat.

Apollonit peetakse veel muusika ja laulude jumalaks. Murray (*s.a.*: 104) nendib, et muusika ja laul on kuulda ainult seal, kus valitseb valgus ja kaitse. Hilisemate autorite, nagu näiteks Plutarchose, kohaselt leiutas hoopis Apollon lüüra ja flöödi (Plutarchos *De musica*). Sestap on lüüra üheks tema sümboliks. Graves ütleb, et Apolloni lüüra seitse keelt olid seotud hilisema kreeka tähestiku seitsme vokaaliga. Neile omistati müstilisi tähendusi ning neid

kasutati näiteks muusikateraapias (Graves 2010: 106). Murray (*s.a.*: 105) lisab, et Apollon on ilu ja nooruse kehastus, meditsiini ja ravitaimede jumal.

Apolloni sümboliteks on luik, ronk, loorber ja lüüra (Samas, 117). Luike peetakse tema sümboliks seoses muusikaga. Cirlot' väidab, et on müütiline uskumus, kuidas luik hakkab surses magusalt laulma, et end surmast päästa. Samuti on punane luik Päikese sümboliks (Cirlot 1976: 322). Apollon seostub luigega seega nii muusika läbi kui ka oma päritolu ja funktsiooni läbi – valguse läbi. Ronk või vares on Apolloni sümboliks selgeltnägemise tõttu. Nimelt väidab Cirlot', kuidas klassikalistes kultuurides usutakse, et varesel on võime näha ette tulevikku (Samas, 71). Sellest, miks loorberipuu on Apolloni sümboliks, võib viiteid leida saksa filosoof Friedrich Nietzsche jutust. Ta ütleb, et Apolloni auks peetavatel pidustustel kandsid noored neid käes loorberioksi, kui sammusid Apolloni templi poole (Nietzsche 2009: 62). Seega on loorberipuu seotud Apolloniga läbi talle peetavate pidustuste. Cirlot' järgi on loorberipuu võidu väljenduse sümbol. Loorberi lehti lehvitati pidustustel suurepärasele poeetidele, artistidele või vallutajatele. Lehed sümboliseerisid tunnustust nende meeste tegudele (Cirlot 1976: 181). Apolloni sümboliks on veel koonusekujuline sammas. Lossevi järgi on see jumala sümboliks tulenevalt tema epiteedist *Ἀγνιεύς* (*agyiey*), mis tähendab tänavat, teed, kus seisab tema sümbol (koonusekujuline sammas). Neid sambaid panid kreeklased oma maja ette Apolloni auks. Ka Trooja väravates olid sellised püstid, samuti Apolloni auks (Lossev 1957: 271).

Aleksei Lossev rõhutab Apolloni tähtsust jumalate seas eriti. Ta ütleb, et Apollon polnud sugugi jumal väikses tähenduses, vaid suurepärane „illusionist“ (sakraalses tähenduses ~ maag). Apollon oli jumal kõrgest jõust (Lossev 1993: 28). Teda võib pidada ideaalse jumalikkuse eeskujuks. Apolloni tähtsust rõhutab Lossev jumala funktsioonide läbi. Nimelt pärineb Apolloni kui valguse jumala ametinimetus jumala juurtest. Teda peetakse säravate värvide „illusionistik“. Lossev omistab funktsioonidena Apollonile enesepiiramisoscuse, kohanemisvõime, korrastatuse ja loomulikult tarkuse (Samas, 28).

Tihti vastandatakse Apollonit Dionysosele. Nimelt peaks Apollon esindama ratsionaalsust ja rahu, Dionysos aga vastupidiselt metsikust ja ekstaasi. Sellise vastanduse toob välja ka Nietzsche, kes nimetab Apollonit kunsti kaitsvate muusade juhiks (Lill 2009: 227). Nietzsche „Tragöödia sünd“ rajanebki sellel, et Apollon on tasakaalu ja mõistlikkuse jumal, Dionysos aga rahutuse, metsikuse jumal. Apollonit peetakse teistest jumalatest tähtsamaks, sest just tema auks peetavad pidustused olid kreeklaste ühed tähtsamad.

Kõige rohkem sarnaneb Herodotose (*Logoi* II.144.2) järgi Vana-Egiptuse jumalatest Apolloniga Horos. Hamlyni järgi on tegemist on jumalaga, kes ilmutab end kas pistrikuna või inimesena, kellel pistriku pea. Horost kui pistrikku arvati olevat taevas, kelle kaks silma on päikeseks ja kuuks. Paul Hamlyni kohaselt eksisteerib umbes 20 erinimelist Horose ilmingut. Üheks olulisemaks on Harakhates, keda kreeklased nimetavad horisoni Horoseks. Harakhates esindab päikest, mis paikneb ida ja lääne horisoni vahel. Teda on samastatud või segamini aetud Ra-ga, sest ta eksisteeris enne Ra-d, kuid hilisemate aegade käigus on Ra võtnud üle tema omadused ja epiteedid. Teiseks olulisemaks Horose vormiks ja nimeks on Behdety, keda austati Behdety linnas. Kreeklased nimetasid teda Apollinopolis Magnaks ja samastasid teda Apolloniga ehk pühamu (Edfu) isandaga. Behdety esineb tiibadega päikesekettana ja pistrikuna (Hamlyn 1965: 68 – 69). Võib oletada, et Apollonit samastatakse Horosega just Behdety ilmingu pärast.

Apolloni atribuutideks olevad nool ja vibu on kasutusel ühel Egiptuse jumalannal, kellest juba juttu olnud. Nimelt Neith omas atribuutidena samuti noolt ja vibu. Siiski võib see olla vaid kokkusattumus, sest puuduvad teised sarnased jooned nende kahe jumala vahel.

4.2. Päikesejumal Ra: olemus, müüdid, võrdlus Apolloni, Heliose, Athena ja Hermesega

Egiptuse põhiliseks solaarseks jumalaks on Ra, inglise ja saksa traditsiooni järgi vahel Re, kes sai oma nime egiptlastelt, kes pidasid teda Päikese jumalaks. Budge järgi viitab tema nimi kui absoluutselt kõige, mida võis palja silmaga näha, loojaks. Tema nime tagamaad pole hästi teada, kuid ühel Egiptuse perioodil arvati see tähistavat tegutsevat ja loovat jõudu. Niisiis võis see tähendada loojat (Budge 1904: 322). Kui lugeda erinevaid tekste, ilmneb, et Ra-l on tegelikult mitu erinevat nime. Need nimed sõltuvad tema esinemisvormist Päikesena hommikul, lõunal või õhtul. Budge toob näiteks Ra ja Isise müüdi, milles ütleb Ra ise, et on hommikul Khepera, lõunal Ra, õhtul aga Temu (Samas, 352). Nende vormide juurde tulen hiljem tagasi.

Ra päritoluga seotud müüte on mitmeid. Tavaliselt osutavad need müüdid otseselt Ra-le või siis Päikesele. Samuel Noah Kramer toob näiteks kaks müüti, kuidas Ra ja Päike on pärit või õigemini oma elu saanud lootose lillelt. Ra elu kujunes ürglootoselt, mille nimeks oli Nefertem, saadud lõhnast. Päike olevat aga tõusnud just Lootose avanevast õiest (Kramer 1961: 44).

Ra-d võib nimetada Päikeseks, sest esiteks oli ta Päikese jumal ja teiseks on Ra nimi paljudes müütides Päikesega sünonüümne. Ra ehk siis Päikese austamist ja kummardamist on harrastatud Egiptuses varajastest perioodidest peale. Budge'i järgi seostati teda pistrikust jumala Heruga, kes oli taevakõrguse loomne kuju. Heru on ka päikese sümboliks. Ra-d kujutataksegi pistrikupealise inimesena, kuid ta võib võtta ka täielikult pistriku kuju (Budge 1904: 322). Siin ilmneb topelt sümboliseerimine – Heru ehk pistrik on päikese sümbol, aga ka Päikese ehk Ra sümbol ning isegi esinemisvorm. Budge kirjeldab Ra-d nii: kannab peas päikeseketast, mille ümber on *khut*, mida võib nimetada ka maoks. Inimesena hoiab ta paremas käes elu sümbolit *ankhi* ja vasakus käes valitsuskeppi, vööl aga ripub „saba“, mis on eeldünastialisest ajast pärinevate meeste tuunikate jäänuste sümboliks (Samas, 323).

Ra-ga seonduvatest müütidest kõige tähtsam on ilmselt tema olemisest Päike. Kuna Ra-d samastati Päikesega, siis otsiti vastust küsimusele: kust Päike tuleb ja kuhu ta läheb. Egiptlased arvasid Budge kohaselt, et Päike ehk tuli reisib ümber vee/maa paadiga või paatidega. Usuti, et pool teekonnast ehk hommiku läbis Päike paadiga, mille nimeks oli Matet ja mis tähendab tugevaks saamist. Teise poole teekonnast ehk õhtu läbis Päike teise paadiga, mille nimeks oli Semktet ja tähendab nõrgaks jäämist. Tee, mida Ra ehk Päike järgis, usuti olevat loodud jumalanna Maati poolt, kes oli eksimatuse, otsesuse, seaduse, korra kehastuseks. Ra-d saatsid paatidel teised jumalad, kes aitasid tal navigeerida. Tee/raja leidmisele aitas kaasa ka Thoth (Budge 1904: 324).

Kuna Päike muutus ööpäeva jooksul, arvati Ra-l olevat kolm esinemisvormi. Hommikul oli Ra Khepera/Khepra/Hepra/Hepri, lõunal tema ise – Ra, õhtul aga Temu/Tem/Atum. Mulleri järgi nimetatakse Kheperat ka Khepriks või isegi tõlkes skarabeuse laadseks. Kheperat samastatakse skarabeusiga, sest sarnaselt skarabeusele, kes oma mune veeretab, lükkab ka Khepera Päikest kui suurt muna üle taeva laotuse (Muller 1918: 25). Budge nimetab Khepera sümboliks lihtsalt mardikat, kes lendavad päeva kõige kuumemal tunnil ja on seeläbi seotud päiksega. Khepera esineb inimesena, kellel vahest mardika (skarabeuse) pea, vahest inimese pea (Budge 1904: 355).

Ra õhtuse vormi Temu'ga seondub Ra säng Heliopolises. Budge ütleb, et Kuningas Usertsen I olevat ehitanud sinna templi Ra ning Ra kahe vormi Horose ja Temu auks, kes pidid kehastama Mnevisse pulli, keda Heliopolises kummardati (Budge 1904: 330). Heliopolise algne jumal oligi Temu, kelle teisteks nimedeks on Tem ja Atem. Temu ilmutas end esimese inimesena, kellel esinesid üleloomulikud võimed, egiptlaste seas. Teda peetakse

loojuva päikese ilmutuseks. Peas kannab põhja ja lõuna kroone, paremas käes elusümbol *ankhi*, vasakus käes valitsuskepp. Kui kõik teised jumalad on pool inimesed pool loomad, siis Temu on täielikult inimene. Teda peetaksegi jumala ilminguks inimese kehas. Lugeses Temu ja Ra kirjeldusi, võiks arvata, et Temu ja Ra on üks ja sama, kuid Budge'i sõnul kujutatakse neid mõlemat laevas, millega Ra üle maa/vee sõitis (Samas, 349).

Üldlevinud arvamus on see, et Apollonit peeti Vana-Kreekas peamiselt ikkagi valgusejumalaks, kuid seda mentaalse valgustuse ehk teadmiste, tõe, õiguse ja moraalsuse mõttes. Füüsilise valguse jumalaks peetakse Heliost, keda küll hilisemad autorid, filosoofid ja mütograafid Apolloniga samastavad. Egiptuse Ra on füüsilise valguse jumal, päikese jumal. Teda peetakse küll kõige silmaganähtava loojaks, kuid see n-õ kõige leiutamise/loomine on ka ainsaks aspektiks, mida tarkuse või mentaalse valgustusega seostada.

Kui võrrelda Ra-d ja Apollonit veel primaarsemalt ehk sünni poolest, siis leiab nende vahel sarnasusi küll – läbi valguse. Nagu eelnevalt öeldud, sündis Apollon Lycias, mis tähendab, et ta sündis valgusest või valguse sees, Ra elu kujunes aga ürglootoselt, kust olevat tõusnud/sündinud Päike. Ra ja Apolloni sünnilood ei ole küll üks-ühesed, kuid mõlema sünn on seotud valgusega või valguse enda sünniga.

Sümbolite poolest on Apollon ja Ra aga erinevad. Apolloni sümboliteks peetavad nool, vibu, tripod, luik, vares viitavad kõik Päikesele või ka mingit sorti tarkusele. Ra sümboliteks olevad pistrik, lootos, skarabeus, *ankh* ja valitsuskepp otseselt tarkusele või Päikesele aga ei viita. Kui otsida sarnasusi, siis on näha vaid, et mõlemal jumalal on tihe seos lindudega: Apollonil luik ja vares, Ra-l pistrik. Lisaks on huvitav sarnasus Apolloni sümboliks oleva tripodi ja Ra kolmikesinemisvormide vahel. Oraakli jumalana on Apolloni sümboliks tripod ehk kolmjalg, mis Cirlot' järgi viitab Päikesele. Kolm jalga viitavad Päikese tõusule, haripunktile ja loojangule (Cirlot 1976: 352). Ra kolm esinemisvormi on samuti jagatud Päikese olemuse alusel: hommikul oli Ra Khepera, lõunal tema ise - Ra, õhtul aga Temu.

Kui arutleda selle üle, kas Apollon on ülevõetud kujutelm Vana-Egiptuse Ra-st, siis ei saa anda ühest vastust. Jah, Apolloni seos valgusega ja ka Päiksega on samavõrd oluline kui Ra-l, kuid sel juhul on Apollonile omistatud tark loomus võetud üle kas kuskilt mujalt või tõesti olnud originaalseks omaduseks. Lugeses erinevaid Ra kirjeldusi või müüte temast, ei ilmne Ra seos mentaalse valgustusega, vaid pigem füüsilise valgusega. Niisiis võib öelda, et pigem on Ra võrdne Heliosega, kellele kuulub Päikese füüsiline valgus. Mentaalne valgustus ehk tarkus jääb Apollonile.

Helios oli Päikese jumal (– täpsemalt titaan). Ta oli tšotuste kaitsja ja nägemise jumal. Homeros kirjeldab Heliost titaanina, kes andis valguse nii jumalatele kui ka inimestele. Tema palee asus Okeaanuse jõe ääres, maa idapoolses tipus. Sealt sõitis ta oma kaarikuga, mida vedasid neli tulest tiibadega ratsut, kes kroonitud Päikese kroonidega. Kui ta jõudis läänepoolsesse tippu, laskus ta kuldseesse auku ning jõudis tagasi itta (Homeros 2004: 116; Homeros 2006: 28,36,51,127). Sedasama kaarikut, millest jutt, peetakse Heliose üheks leiutiseks. Heliost ennast kujutatakse samuti Päikese krooniga.

Nagu näha, on Helios, rohkem kui Apollon, sarnane Ra-le. Ra ja Helios mõlemad on Päikese jumalad, füüsilise valguse jumalad. Sarnaselt Ra-le, kes sõitis paadiga üle maa ja vee, sõitis Helios kaarikuga idast läände – päikese liikumise suunas. Mõlemat seostatakse päikese liikumisega ehk päeva/valguse möödumisega. Ra-l ja Heliosel on sarnased atribuudid. Mõlemal on liikumisvahendid, et liigutada päikest üle taevavõlvi. Mõlemal on ka peas Päikese kroon, mis viitab nende olemusele ja võimule Päikesejumaladena. Kui otsida veel paraleelle, on mõlemal Päikesejumalal tütreid, kes samuti oma olemuselt üksteisele üpris sarnased: Ra-l Maat ja Heliosel mõne autori kohaselt Themis. Maat on sarnaselt isale solaarne jumalanna, Themis sarnaselt isale aga solaarne titaaniid.

Ra sarnasus Heliosega on üks ühene, kuid need sarnased aspektid, mis seostuvad Apolloniga, võivad olla lihtsalt kokkusattumused, sest esiteks samastatakse Apollonit ennast Heliosega ning teiseks pole vahet tehtud valgusel kui füüsilisel valgusel ja valgusel kui mentaalsel valgustusel. Kui rääkida Apolloni, Heliose ja Ra genealoogiast, ilmneb suurim erinevus nende jumalate vahel. Kui Ra on kõige kõrgem jumal ning jumalate perekonnapiis esimene, siis Apolloni ja Heliose puhul on esivanemaid mitme generatsiooni jagu ning nende positsioon tunduvalt madalam kui Ra-l. Apolloni ja Heliose genealoogia on pikem kui Ra-l ning lisaks on perekonna skeeme, kus kujutatud Apollon ja Helios eraldi ning skeeme, kus kujutatud neid ühe ja sama jumalana. Võib öelda, et genealoogia abil Ra-d Heliose või Apolloniga samastada ei saaks.

Ra-d saab mõnede aspektide läbi võrrelda ka Hermese ja Athenaga. Nimelt on Ra *khut*, mis tema päikesekeeta ümber asub, madu, mis sümboliseks loomaks nii Hermesele kui ka Athenale. Cirlot' järgi on madu sümboliks energiale, puhtale ja lihtsale jõule. Tihti samastatakse mao tähtsust vee omaga, sest sarnaselt mereveele vingerdab liikudes ka madu ning tema vonklev keha muutub justkui laineteks. Need sarnased lained võivad olla sümboliks sügaviku tarkusele ning suurtele müsteeriumitele (Cirlot 1976: 286). Seega võib näha, et Ra

üks atribuut annab alust rääkida tarkusest, mis kasvõi läbi mao sümboli omane nii Athenale kui ka Hermesele.

Sarnaselt Egiptuse jumalale Thothile ja Kreeka Athenale, kes tarkust esindavad, on Ra-le sümboolseks lind – pistrik. Nii Thothi iibis, Athena öökull kui ka Ra pistrik viitavad sellele, et linnud, kes lendavad kõrgelt ning näevad kõike, omavad ülevaadet kõigest. Nad on tarkuse sümboliteks, kõigeteadmise sümboliteks.

KOKKUVÕTE

Kirjutatud bakalaureusetöö andis ülevaate Vana-Egiptuse ja Vana-Kreeka tarkusejumalatest, keda iseloomustati funktsioonide, atribuutide ja sümbolite kaudu ning kõrvutati võrdluse eesmärgil. Tarkust kui omadust kandsid jumalatele pühad sümbolid, milleks olid nii esemed kui ka elusolendid. Lisaks atribuutidele ja funktsioonidele, pärineb näiteks Thothi, Athena ja Hermese arukus nende potentsiaalsetelt esivanematelt. Seega saab öelda, et tarkuse on mõned uuritavatest jumalatest omandanud päritolu kaudu. Töös võrreldi tuntumaid paare, aga ka uusi paare, mis näitasid, et Egiptuse ja Kreeka tarkusejumalatel on palju ühist ning vahel võib kahe erineva religiooni jumalaid pidada väga sarnaseks ja lähedaseks.

Bakalaureusetöö eesmärk oli seletada või kinnitada Herodotose poolt välja toodud paralleele kahe erineva tsivilisatsiooni jumalate vahel ning leida uusi paralleele. Kinnitust said Herodotose välja toodud paaridest Neith – Athena, Horos – Apollon ja vaid osalisel määral Ptah – Hephaistos. Paaris Neith – Athena on jumalannad samastatavad nende olemuse poolest – mõlemad on nii sõja- kui ka kodutöödejumalannad. Kuna mõlemad on sõjajumalannad, on neil sarnased atribuudid – kilp, oda, nool. Paaris Horos – Apollon on samastamise pidepunkte vähem. Kaks jumalat samastuvad vaid nime pidi – Horost kui Behdetyt kutsusid kreeklased „Apollinopolis Magnaks“. Ptahi ja Hephaistose seos avaldub nende funktsioonis olla käsitööjumal. Rohkem leiti uusi paralleele, kasutades sarnaseid võrdlusaspekte, mis andsid kinnitust Herodotose paaride suhtes. Uuteks paralleelideks võib pidada Maat – Themis, Ra – Apollon, Ra – Hermes, Ptah – Apollon, Ptah – Hermes ning Ra – Athena. Maat ja Themis sarnanesid nime tähenduse, solaarse päritolu, funktsioonide ja oma sümbolite poolest. Ra ja Apollon on sarnased oma funktsioonilt, päritolult ja veidi ka sümbolite poolest. Paarid Ra – Hermes ning Ra – Athena on sarnased, sest mõlemate paaride paralleelid ehituvad sümbolitele. Ptah ja Apollon on sarnased, sest nad mõlemad on käsitööjumalad ja seotud ennustamisega. Ptah ja Hermes on sarnased aga läbi oma funktsioonide ja sümboolsete kujude. Kõige levinuma kõrvutuse objektideks olevate Thothi ja

Hermese puhul toodi välja juba leitud seosed – mõlemad on kirja leiutajad, seotud Kuuga ja unenägudega, neil on sarnased sümbolid ja kohati kattuvad nimed.

Esimeses peatükis lisati omapoolseid argumente ning üritati leida sarnasust kummutavaid erinevusi. Väljatoodud erinevused ei kaalunud üle aga sarnasusi. Tõestust saanud jumalatepaaride näol, võib öelda, et Herodotosel oli mingil määral õigus, väites, et kreeklased on mõned oma jumalatest egiptlastelt üle võtnud. Siiski peab arvestama seda, et Kreeka tarkusejumalate olemus, nimed, atribuudid, sümbolid võivad pärineda ka teistest regioonidest nagu näiteks Mesopotaamia, Foiniikia, Kreeta, Küpros, Hati, Foiniikia ja isegi Indo-Iraani iidset rahvad ja riigid¹⁰.

Uurimuse käigus selgus, et sarnaseid jumalate paare võib olla rohkem kui pealtnäha tundub. Uute paaride välja toomiseks leiti ühiseid jooni, atribuute, sümboleid ja funktsioone jumalate vahel ning tõmmati vastavaid paralleele. Varem ei olnud mainitud paare nagu Ra ja Athena, Ra ja Hermes või Ptah ja Apollon. Põhjus võib olla ajaloo vältel alliketeoste pidevas ümberjutustamises, mille tulemusel on jumalad omavahel sassi aetud, või selles, et mõned sümbolid, atribuudid ja funktsioonid tõesti kattuvad. Selgus, et tarkusejumalate ainus funktsioon pole tarkuse jagamine või väljendamine. Jumalatel on veel teisi ametinimetusi nagu sõjajumalanna, Kuu jumal, õiglusejumal, Päikese jumal, valgusejumal, risttee-, varaste- ja kaupmeestejumal jne. Tarkus, mis on jumalate peamiseks tunnuseks, ei pruugi olla alati väljenduda heatahtlikult. Hermese puhul võis näha, et jumal kasutab oma nutikust ka varastamiseks, mida ei saa heatahtlikuks nimetada.

Bakalaureusetöö koostamisel kasutatud meetodid õigustasid end, sest kirjelduste ja võrdluste teel jõuti lõppresultaadini. Töö on esimeseks sammuks täitma „lakuuni“ ühtsete Vana-Egiptuse ja Vana-Kreeka tarkusejumalate kogumike/artikkelite olemasolu või kättesaadavuse suhtes. Lisaks on töö eestikeelne. Edasi saaks võrrelda kahe tsivilisatsiooni tarkusejumalaid Mesopotaamia tarkusejumalatega, kes lähedalt seotud veega. Seega oleks võimalik leida uusi jumalate paare kui ka valdkondi, mille baasil jumalaid ja nende seost tarkusega uurida.

¹⁰ Jaan Puhvel võrdleb oma raamatus „Võrdlev mütoloogia“ ühe näitena Kreeka Hermest Vana-India Pushaniga ja viitab ka teiste jumalate paralleelidele (Puhvel 1997: 70, 131 – 148).

KASUTATUD KIRJANDUS

Aischylos 1964. Aheldatud Prometheus – *Kreeka kirjanduse antoloogia*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 117 – 139.

Aischylos *Sept.* 802. [Seitse Teeba vastu] Kättesaadav

<http://www.theoi.com/Olympios/Apollon.html> (08.03.2012)

Apollodorus 2008. *The Library of Greek Mythology*. Oxford: Oxford University Press.

Assmann, Jan 1995. *Ma'at : Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im alten Ägypten*. München: Beck.

Bernal, Martin 2006. *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*.

Kättesaadav

<http://books.google.ee/books?id=lKDtAAAAMAAJ&dq=black+athena&hl=en&sa=X&ei=WjJxUbiMOIOp4gSXpIDYCA&ved=0CCwQ6AEwAA> (10.04.2013)

Bleeker, Claas Jouko 1968. *Egyptian Festivals: Enactments of Religious Renewal*.

Kättesaadav [http://books.google.ee/books?id=35M3AAAAIAAJ&dq=Sandman-](http://books.google.ee/books?id=35M3AAAAIAAJ&dq=Sandman-Holmberg,+M.+Ptah&source=gbs_navlinks_s)

[Holmberg,+M.+Ptah&source=gbs_navlinks_s](http://books.google.ee/books?id=35M3AAAAIAAJ&dq=Sandman-Holmberg,+M.+Ptah&source=gbs_navlinks_s) (13.03.2013)

Bodine, Joshua J. 2009. The Shabaka Stone: the Introduction – *Studia Atiqua, Vol 7 nr*

1. Kättesaadav <https://ojs.lib.byu.edu/spc/index.php/StudiaAntiqua/issue/view/971>

(26.05.2013)

Boylan, Patrick 1922. *Thoth or The Hermes of Egypt*. Kättesaadav

http://books.google.ee/books?id=lTIELwt-Vq4C&source=gbs_book_similarbooks

(08.01.2013)

Breasted, James Henry 1903. *The Philosophy of a Memphite Priest. With a Reproduction of the Memphite Slab*. Kättesaadav

<http://opensiuc.lib.siu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1648&context=ocj>

- Budge, E.A.Wallis** 1904. *Gods of the Egyptians*. Kättesaadav
http://books.google.ee/books?id=coxXaPPoBUUC&dq=egyptian+mythology+thoth+and+maat&source=gs_navlinks_s
- Cassirer, Ernst** 1999. *Uurimus inimesest*. Tartu: Ilmamaa.
- Cassirer, Ernst** 2007. *Keel ja müüt*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Cirlot, Juan Eduardo** 1976. *A Dictionary of Symbols*. New York: Philosophical Library.
- Dasen, Veronique** 2008. *Iconography of Deities and Demons: Electronic Pre-Publication*. Kättesaadav http://www.religionswissenschaft.uzh.ch/idd/prepublication_5.php
- Eliade, Mircea** 1972. *Patterns in Comparative Religion*. New York: World.
- Eliade, Mircea** 1987. *The encyclopedia of religion*. Volume 12. New York : Macmillan.
- Euripides**. *Hecuba* 457. Kättesaadav <http://www.theoi.com/Olympios/Apollon.html>
 (08.05.2012)
- Fowden, Garth** 1993. *The Egyptian Hermes: a historical approach to the late pagan mind*. Princeton (N.J.): Princeton University Press.
- Frankfort, Henri** 1948. *Kingship and the Gods*. Chicago : University of Chicago Press.
- Gellius**. xiv. 46. <*Noctes Atticae*> Kättesaadav
<http://www.theoi.com/Titan/TitanisThemis.html> (09.04.2013)
- Graves, Robert** 2010. *Kreeka müüdid I*. Tallinn: Tänapäev.
- Griffis-Greenberg , Katherine** 1999. *Neith: Ancient Goddess of the Beginning, the Beyond, and the End*. Kättesaadav http://www.oocities.org/skhmt_netjert/neith.html (25.05.2013)
- Hamel, Debra** 2012. *Reading Herodotos: A Guided Tour through the Wild Boars, Dancing Suitors, and Crazy Tyrants of The History*. Kättesaadav
http://books.google.ee/books?id=iaQYE2Gge7MC&dq=apis+bull&source=gs_navlinks_s
 (26.05.2013)
- Hamlyn, Paul** 1966. *Egyptian Mythology*. London.
- Herodotos**. *Logoi*. Kättesaadav
<http://www.bostonleadershipbuilders.com/Herodotos/book02.htm> (25.05.2013)
http://www.artic.edu/~llivin/research/greeks_egyptian_gods/index.html (25.05.2013)
- Hesiodos** 1999. Theogony. — *Hesiodos. Theogony; Works and Days*: Oxford: Oxford University Press, 3 – 33.
- Hjortso, Leo** 2003. *Kreeka jumalad ja kangelased*. Tallinn: Tänapäev.
- Homeros** 2004. *Ilias*. Tallinn: Varrak.

- Homeros** 2006. *Odüsseia*. Tallinn: Varrak.
- Homeros**. *Hymn in Merc.* v. 75, 125. Kättesaadav
<http://www.theoi.com/Olympios/Hermes.html> (24.05.2012)
- Irmscher, Johannes** 1985. *Antiigileksikon*. Tallinn: Valgus.
- Korostovtsev, Mikhail A.** = Коростовцев М.А. 2000. *Религия Древнего Египта*. Санкт-Петербург: Летний Сад.
- Kramer, Samuel Noah** 1961. *Mythologies of the ancient world*. Garden City (N.Y.): Doubleday.
- Leeming, David** 2005. *The Oxford Companion to World Mythology*. Oxford: Oxford University Press.
- Livius**. vii. 3.7. <*Ab urbe condita libri*>Kättesaadav
<http://www.theoi.com/Olympios/Athena.html> (02.05.2012)
- Lill, Anne** 2009. Viiteid ja märkusi. — *F. W. Nietzsche. Tragöödia sünd*: Tallinn: Tänapäev, 223 – 288.
- Lossev, Aleksei F.** = Лосев, Алексей Федорович 1957. *Античная мифология в ее историческом развитии*. Москва : Учпедгиз.
- Lossev, Aleksei F.** = Лосев, Алексей Федорович 1993. *Очерки античного символизма и мифологии*. Москва : Мысль.
- Lossev, Aleksei F.** = Лосев, Алексей Федорович 1994. Афина. — *Мифы народов мира: энциклопедия в двух томах* 1. Москва: Большая Российская энциклопедия, 125 – 128.
- Muller, W.Max** 2004. *Egyptian Mythology*. Kättesaadav
http://books.google.ee/books?id=KCBcr8bYvUsC&dq=egyptian+mythology&source=gbs_navlinks_s (03.03.2013)
- Murray, Alexander s.a.** *Manual of Mythology*. New York: Tudor Publishing Company.
- Nietzsche, Friedrich William** 2009. *Tragöödia sünd*. Tallinn: Tänapäev.
- Pausanias**. *Description of Greece*. Kättesaadav <http://www.theoi.com/Olympios/Hermes.html> (19.04.2013)
- Pinch, Geraldine** 2002. *Egyptian Mythology: A guide to gods, goddesses and traditions of ancient Egypt*. Kättesaadav
http://books.google.ee/books?id=YxKIRxXsY58C&dq=egyptian+mythology&source=gbs_navlinks_s (11.03.13)
- Pindaros**. *Pythian Ode* v. 80. Kättesaadav <http://www.theoi.com/Olympios/Apollon.html> (08.05.2012)

- Plutarchos.** *De musica.* Kättesaadav <http://www.theoi.com/Olympios/Apollon.html> (08.05.2012)
- Price, Simon; Kearns, Emily** 2003. *The Oxford Dictionary of Classical Myth and Religion.* Oxford: Oxford University Press.
- Puhvel, Jaan** 1997. *Võrdlev Mütoloogia.* Tartu: Ilmamaa.
- Rubinštein, Revekka I.** = Рубинштейн, Ревекка Ионовна 1994. Пта. *Мифы народов мира: энциклопедия в двух томах* 2. Москва: Большая Российская энциклопедия, 345 – 346.
- Rubinštein, Revekka I.** = Рубинштейн, Ревекка Ионовна 1994. Тот. *Мифы народов мира: энциклопедия в двух томах* 2. Москва: Большая Российская энциклопедия, 521.
- Smith, Mark** 2002. *On the Primaeval Ocean.*
Kättesaadav http://books.google.ee/books?id=l4kQFwWZesMC&dq=Sandman-Holmberg,+M.+Ptah&source=gbs_navlinks_s (03.04.2013)
- Struve, V.Vassili** 1949. *Vana-Idamaade ajalugu.* Tartu: TRÜ.
- Tahho-Godi, Aza A.** = Тахо-Годи, Аза Алибековна 1994. Гермес. — *Мифы народов мира: энциклопедия в двух томах* 1. Москва: Большая Российская энциклопедия, 292 – 294.
- Turajev, Boris A.** = Тураев, Б. А. 1898. *Бог Тот : опыт исследования в области истории древне-египетской культуры.* Лейпциг : Брокгауза.
- Turajev, Boris A.** = Тураев, Б. А. 2000 [1920]. *Египетская литература.* Санкт-Петербург: Летний Сад.
- Turajev, Boris A.** = Тураев, Б. А. 2000a [1922]. *Древний Египет.* Санкт-Петербург: Летний Сад.
- Tzetzes.** *Ad Lycophron* v. 129. Kättesaadav <http://www.theoi.com/Titan/TitanisThemis.html> (09.04.2013)
- Andmebaasid:**
- http://www.etymonline.com/index.php?term=Athena&allowed_in_frame=0 (25.05.2012)
- <http://www.etymonline.com/index.php?search=Pallas+Athena> (02.06.2012)
- http://www.etymonline.com/index.php?term=Pallas&allowed_in_frame=0 (02.06.2012)
- <http://www.theoi.com/Olympios/Apollon.html> (08.05.2012)
- <http://www.theoi.com/Olympios/Hermes.html> (24.05.2012)

SUMMARY

“The Comparison of the Ancient Egyptian and the Ancient Greek Gods of Wisdom”

Ancient Greek historian Herodotus wrote in his book “Logoi” (more known as “Histories”) approximately 25 centuries ago about the possibility that the Greek have taken over some gods from the Egyptians. He pointed out possible pairs like Horos – Apollo, Isis – Demeter, Neith – Athena etc. but could never completely explain the circumstances of all those pairs. Many authors have followed his traditions and found interesting facts about those pairs. The present research paper concentrates on some of those pairs – pairs of gods of wisdom – and uses similar analytical methods as E.A.Wallis Budge, Boris Turajev, Jan Assmann and others in order to find possible new pairs explain gods’ connections with wisdom through their functions, characteristics, attributes and symbols. The gods described are Thoth, Ptah, Maat, Ra, Horos and Neith from the Egyptian and Hermes, Athena, Apollo, Themis and Helios from the Greek pantheon.

The paper is formed based on comparative and descriptive analysis. The different approaches of authors on gods under investigation and the differences and similarities between the gods of the two cultures are brought out using the comparative method. The descriptive method is used when describing the functions, attributes and symbols of gods. This Bachelor’s thesis is based on the comparisons and generalizations made according to the work of authors prior mentioned. Both primary sources and latter myth treatment volumes have been observed.

The aim pursued by this work is to find new pairs between the gods of wisdom from two civilizations – Ancient Egypt and Ancient Greece – also examine Herodotus’ pointed out pairs and affirm the gods’ “occupation” – the god of wisdom.

The research paper consists of four main chapters, each focusing on one pair of the gods of wisdom – except Ptah’s part. Egyptian Thoth and Greek Hermes are firstly characterized separately – their names, origin, functions, attributes and symbols. Through characterization of Thoth occurs the importance of the Moon and also the Sun in connection with wisdom.

Although the comparison of Thoth and Hermes is most popular and most written about, the author of this research paper finds some new parallels between these gods. Thoth and Hermes are both gods of speech and writing. Both gods are connected with the Moon and with night-time. Thoth has ibis as one of his symbol; Hermes has cock and stork as his symbols. As we can see, both gods have connection with birds, who are “mediators” between heaven and earth. Due to the fact that this pair is so thoroughly examined, there is a separate section about the differences between those two gods. There are not that many myths about Thoth as there are about Hermes. Also the symbols of those two gods are mostly not similar and do not coincide.

The next chapter concentrates solely on the Egyptian god Ptah. The chapter explains the importance of Ptah as the god who created everything and every other god, brings out his symbols and tries to make some sort of comparison between him and the Greek gods of wisdom. The author of this research finds a parallel between Ptah and Apollo – they both are connected with forecasting, fortune-telling and between Ptah and Hermes – they both are connected with words and have some sort of statues as their symbols. Also there can be seen similarities between Ptah and other Egyptian gods of wisdom. For example it is arguable that Ptah is in every other Egyptian god because all gods come from him.

The Greek goddess of wisdom Athena is compared with goddess Neith, Egyptian goddess Maat with Themis. Athena and Neith is one of the pairs pointed out by Herodotus and in this research Herodotus’ assumptions are confirmed. Athena and Neith have similar functions being the goddesses of war and also the goddesses of crafts. Both goddesses have symbols connected with war – a shield, an arrow and a spear. Maat and Themis are compared because of their similarities in functioning as goddesses of justice/truth and in their connection to the Sun.

The fourth chapter is dedicated to solar gods – Apollo and Ra. Besides characterizing both of them, the author (of this research) finds connections between them and also analyses pairs pointed out by Herodotus. Although Apollo is mainly compared to Horos, he has similar origin to Ra. Ra can be compared with Apollo because they are both closely connected with the Sun, but it figures that Helios has more similarities to him. The research finds out that Ra can be compared with Hermes and Athena as well through their symbols.

In conclusion it can be said, that the main goal of this research – finding new parallels between the Greek and the Egyptian gods of wisdom – was achieved. Gods do have similar or even same functions, attributes and symbols. In addition to the pairs Herodotus pointed out

there can be new pairs like Ptah – Apollo, Ptah – Hermes, Ra – Athena or Ra – Hermes. The author (of this research) has tried to create a monograph/ an article where the gods of wisdom from Ancient Egypt and Ancient Greece are put together, compared and where different connections between these gods and wisdom are explained. This research is unique because it is in Estonian, and the material on Egypt gods in Estonian is minimal.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina _____ Sigret Saar _____
(*autori nimi*)

(sünnikuupäev: 02.10.1990)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

VANA-EGIPTUSE JA VANA-KREEKA TARKUSEJUMALATE VÕRDLUS

(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on _____ Irina Avramets _____,

(*juhendaja nimi*)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace´i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus/Tallinnas/Narvas/Pärnus/Viljandis, ___31.05.2013___(*kuupäev*)